

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

XANLAROVA NƏRMİN ƏDALƏT QIZI

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA ƏTRAF MÜHİT
MÜHAFİZƏSİNİN VƏ TƏBİƏTDƏN İSTİFADƏNİN İQTİSADI
MEXANİZMLƏRİ VƏ ONLARIN TƏTBİQİ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060510 Ekologiya

İxtisaslaşma: Ətraf mühitin mühafizə metodları və bərpası

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

dos.Eminov F.B.

dos. Novruzova F.M.

Kafedra müdiri

prof. Mehdiyeva V. Z.

Bakı - 2019

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-5
FƏSİL I . Təbiətdən istifadənin ödənişliliyi.....	6-27
1.1.Təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin çirklənməsinin	
ödənişliyinin zəruriliyi.....	6--10
1.2.Çirklənməyə görə ödənişlər.....	1 0-18
1.3.Çirklənməsinə görə ödənişlərin inkişaf	
mexanizminin mərhələləri.....	..18-21
1.4. Ətraf mühitə təsir edən mənfi hallara görə ödənişlər.....	21-27
FƏSİL II. Təbiətdən istifadəyə görə lisenziyalaşma	
və sertifikatlaşdırma.....	28-52
2.1. Təbiətdən istifadəyə lisenziyaların verilməsi.....	28-29
2.2.Ekoloji əhəmiyyətli fəaliyyətin lisenziyalaşması növləri və	
aparılması prosesi.....	30-33
2.3.Ekoloji fəaliyyətin sertifikatlaşdırılması, onun aparılma	
qaydaları və orqanları33-52
Fəsil III. Ətraf mühitin mühafizəsi və təbiətdən istifadədə	
iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi.....	53-74
3.1. İqtisadi mexanizmlərin tətbiqinin müasir vəziyyəti.....	53-62
3.2. Su resurslarından istifadənin iqtisadi mexanizmləri və	
onların tətbiqi qaydaları.....	62-68
3.3. Torpaq resurslarından istifadənin iqtisadi mexanizmləri	
və onların tətbiqi qaydaları.....	69-74
Nəticə və təkliflər.....	75
Ədəbiyyat.....	76

GİRİŞ

Müasir dövrdə bütün dünyada yüksək səviyyədə global səciyyə daşıyan ekoloji problemlərin həllinin kəskinliyi və vacibliyi öz aktuallığı ilə seçilir.

Beləki, iqtisadi inkişafın müasir tempi təbii resursların məhdudluğu problemini daha da kəskinləşdirmişdir. Buna görə də iqtisadiyyata ekoloji tələbin vacibliyi məsələsi gündəmə gəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi inkişaf özü də daxilən əksliklərə malikdir: bir tərəfdən o bir sıra kəskin ekoloji problemlər doğurur, digər tərəfdən isə iqtisadi inkişafın özündə bu əkslikləri aradan qaldırmaq üçün əsas qoyulmuşdur. Bunlar arasında əksliklərin təbiətini açmaq – bu iki sistemin yəni, ictimai istehsal və ətraf mühitin bağlılığını anlamaq deməkdir. Bununla yanaşı başa düşmək lazımdır ki, “iqtisadiyyat- mühit” sistemində onların heç birinə üstünlük verilməməlidir. Elə bir qarşılıqlı əlaqəni təmin etmək lazımdır ki, geniş təkrar istehsalın yüksək tempi, iqtisadi yüksəliş və əhalinin rifahının yüksəlməsi təkcə mühitin qorunması ilə deyil, həm də onun ayrı-ayrı komponentlərinin, həm də bütövlükdə təbii ətraf mühitin arasıkəsilmədən yaxşılaşması və inkişafı ilə üst-üstə düşsün.

Müasir ekoloji vəziyyət təsərrüfat problemlərinə ətraf təbii mühitin tələbləri nöqtəyi - nəzərindən, eyni zamanda cəmiyyətin iqtisadi inkişafa tələbi nöqtəyi-nəzərindən kompleks baxmağı tələb edir.

İqtisadiyyat və ekologiyanın qarşı-qarşıya durması - ətraf təbii mühitin mühafizəsinin əsas problemi. Əvvəllər bu problemi izibati-amirilik metodları ilə həll etmək istəyirdilər. Bu zaman müxtəlif qadağalar, məhdudiyətlər, cinayət və inzibati cəzaların köməkliyindən istifadə edirdilər.

Hazırda təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə və ətraf mühitin qorunması məqsədi ilə ekoloji-iqtisadi idarəetmə üsulundan, həm də iqtisadi tənzimləmə üsulu olan ekoloji lisenziyalaşma və sertifikatlaşdırmadan istifadə olunur. Ekoloji lisenziyalaşma təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarətin ekoloji əsaslandırma sistemidir. Müxtəlif fəaliyyət sahələrinin lisenziyalaşdırılması insanların, dövlətin və cəmiyyətin həyatı maraqlarının mühafizəsi üçün vahid dövlət proqramının tərkib hissəsidir.

Ekoloji lisenziyalar təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar təsərrüfat fəaliyyəti və digər növ fəaliyyətlərə, müxtəlif növlü təbii resursların istismarı və istifadəsi, istehsal və istehlak ilə bağlı çirkləndirici tullantıların atılmasına, basdırılmasına, anbarlaşdırılmasına, utilizasiyasına, sənayeləşmiş təbiət obyektlərinin, ərazinin, avadanlığın, istehsalın və müəssisənin ekoloji pasportlaşması, ekoloji konsaltinqi üzrə müəyyən olunur.

Müasir dövrdə lisenziyalaşma təbiətin istifadəsinin ərazi idarə edilməsinin vacib elementlərindən biridir. Bu mexanizm kadastr sistemində iqtisadi qiymətləndirmə və uçot, təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödənişlər, ətraf mühitin keyfiyyətinə nəzarət, təbiəti mühafizə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi və sair tədbirlərlə vəhdət təşkil edir. Yuxarıda qeyd olunanlar buraxılış işinin aktual bir mövzuya həsr olunduğunu göstərir.

Dissertasiya işinin əsas məqsəd və vəzifələri təbiətdən istifadəyə və mühafizəsinə görə ödənişlərin və lisenziyalaşmada təbii ehtiyatlardan istifadənin, məhsul və istehsal sahələrinin ciddi ekoloji məhdudiyət və tələblərə cavb verməsini, çirklənmə həddini və s. həyata keçirmək üçün tədbirlərin təşkili və təkmilləşdirilməsi məsələlərini təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti təbiətdən istifadənin iqtisadi, ekoloji və inzibati idarəetmə üsulu kimi təbiətdən istifadəyə görə ödənişlər, çirklənməyə görə ödənişlər və ekoloji lisenziyalaşdırmada məsul orqanların, istehsal və proseslərin texniki reqlamentlərə, standartlara və müqavilə şərtlərinin tələblərə uyğun gəlməsini təsdiqləyib həyata keçirmə formasıdır.

Tədqiqatın aparılmasında bir sıra metodlardan, o cümlədən, iqtisadi-riyazi təhlil, statistik analiz, sistemli yanaşma və digər metodlardan istiadə edilmişdir. Bu metodlar qarşıya qoyulan məqsədə nail olmağa, dissertasiya işini ətraflı, daha dolğun səviyyədə tamamlamağa imkan vermişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı bazar münasibiti çərçivəsində formalaşır və inkişaf edir. Bu prosesdə təbiətdən istifadənin sertifikatlaşması və lisenziyalaşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında müstəqillik illərində ekoloji sertifikatlaşma və lisenziyalaşmanın dünya standartlarına uyğun hazırlanmasının,

bu sahədə dövlət orqanlarının yaradılmasının, onların iş prinsiplərinin təhlili tədqiqat işinə xüsusi yenilik gətirir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını tanınmış yerli və xarici iqtisadçı alimlərin elmi müddəaları, müxtəlif elmi konsepsiyalar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları, Ekologiya sahəsində qəbul olunmuş Qanunlar, Respublika Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərar və normativ hüquqi aktları təşkil edir. O cümlədən ətraf mühitin mühafizəsinin və təbiətə istifadənin iqtisadi mexanizmlərinə dair qanunlardan, Nazirlər Kabinetinin qərarlarından, elmi əsərlərdən, Ekologiya və Təbii sərvətlər nazirliyinin materiallarından, sertifikatlaşdırma və lisenziyalaşmaya həsr edilmiş əsərlərdən, dərsliklərdən, jurnallardan, Azərbaycanda sertifikatlaşdırma və lisenziyalaşmaya aid faktiki materiallardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanda ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resurslardan istifadə, onun iqtisadiyyatla əlaqəsi, təşəkkülü və iqtisadiyyatın ekoloji cəhətdən səmərəli inkişafı problemləri, cari tənzimləmə tədbirlərinin sosial-iqtisadi təsirləri, predmetini isə milli iqtisadiyyatın təşəkkülündə ətraf mühitin dövlət tənzimləmə mexanizminin formalaşma şərtləri, ekoloji təhlükəsizliyin amilləri, dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqindən yaranan səmərə və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində sistemli və müqayisəli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə və qruplaşdırma metodlarından, keçid iqtisadiyyatlı və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə edilmişdir.

Disertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 76 səhifədir..

FƏSİL I. TƏBİƏTDƏN İSTİFADƏNİN ÖDƏNİŞLİYİ

1.1. Təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin çirklənməsinin ödənişliyinin zəruriliyi

Keçən əsrin 60-70 –ci illərində dünya ölkələrinin çoxunda ekoloji vəziyyətin pisləşməsi təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi və çirklənmənin azaldılması məqsədilə müxtəlif növ ödənişlərin tətbiqi məsələsinin vacibliyini gündəmə gətirdi.

Əvvəlcə su və torpaq resurslarından istifadəyə görə ödənişlər tətbiq olunmağa başlamışdır. Təxminən o vaxtdan etibarən səmərəsiz istifadəyə görə cərimələrdən istifadə olunur. Təbiətdən istifadənin ödənişliliyi təbii resurslardan səmərəli və kompleks istifadəni təmin etmək məqsədi güdür, ətraf mühitin mühafizəsini yaxşılaşdırır, təbii resurslardan istifadə üçün bərabər sosial-iqtisadi şərait yaradır, təbiəti mühafizə və səmərəli istifadə üçün xüsusi fondları formalaşdırır və s. [3,4,5].

Azərbaycan Respublikasında təbii ehtiyatlardan effektiv və tam istifadəni motivasiyalaşdırmaq və ətraf mühitə zərərli maddələrin atılmasına görə ödənişlərin tətbiqi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına uyğun olaraq qaydalar təsdiq olundu [7].

Keçid dövründə təbii resurslardan istifadəyə görə ödənişlərin öz təyinatları üzrə stimullaşdırıcı funksiyalarını təmin etmək məqsədilə onların dərəcələri ölkə üzrə hesablanmış müvafiq orta norma və konkret təbii resursların kadastr qiymətləri əsasında müəyyən edilir. Qanunvericiliyə əsasən belə qiymətləndirmə yoxdursa ödəniş təbii resursların keyfiyyətində, təbii məhsuldarlıqda, saxlanması və istifadə şəraitində fərqlərin orta səviyyəsi nəzərə alınaraq müəyyənləşdirilir.

Təbiətdən istifadə üzrə haqların qoyulması hesabına təkrar xammalın istifadəsinin stimullaşdırılması aşağıdakı nəticələri əldə etməyə imkan yaradır:

-təkrar xammalın istifadə edilməsinin ilkin xammala nisbətən daha səmərəli olduğunu təsbit edir;

-təkrar xammalın ucuzluğu nəticəsində onlara marağı artırır;

-tullantıları elə yarandığı mənbələrdə istifadə edən yeni təsərrüfat sahələrinin təşkilinə zəmin yaradır və beləliklə, onların ətraf mühitə atılmasının qarşısını alır.

“Yerin təkisi haqqında” qanunda Respublika ərazisində , o cümlədən Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus olan bölməsində yer təkinin öyrənilməsi, onun səmərəli istifadəsi, mühafizəsi və aparılan işlərin təhlükəsizliyi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir,yerin təkindən istifadə də dövlətin, yer təkisi istifadəçilərinin və ölkə vətəndaşlarının mənafeələrinin qorunmasını təmin edir[11].

Təbiətdən istifadəyə görə ödənişlər, iqtisadi mexanizmlər sisteminin bir elementi kimi bir sıra funksiya yerinə yetirir:

-təbii ehtiyatlardan istifadəyə qənaəti stimullaşdırır;

-çirkləndirici maddələrin emissiyasının azalmasını stimullaşdırır (bununla zərərin qarşısı alınır) ;

-təbii resurslardan istifadə sosial-iqtisadi şəraiti bərabərləşdirir;

-təbii ehtiyatların təkrar istehsalını və bərpasını stimullaşdırır;

-ətraf mühitdən səmərəli istifadənin təşkilinə maliyyə cəlb edir. Bununla ətraf mühiti mühafizə tədbirlərinin maliyyə mənbələrindən birinə çevrilir.

Təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödənişlərin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

-daha keyfiyyətli təbii ehtiyata görə ödəniş yüksək olmalıdır;

-ödənişin həcmi xammal tutumunun azaldılmasını stimullaşdırmalı və ya xammalın əvəzlənməsini təmin etməlidir;

-ödənişin miqdarı bazarın vəziyyətini nəzərə almalıdır regional xüsusiyyətlərdən asılıdır;

-istifadə olunmayan təbii ehtiyatlar iqtisadi cəhətdən qiymətləndirilməli, qeydə alınmalı və müəyyən dövrdən bir təkrar qiymətləndirilməlidirlər;

-ödəniş yükünün istehlakçıların üzərinə yığılmasına yol verilməməlidir.

Təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödənişlərin müəyyən olunmasının aşağıdakı üsulları vardır: məsrəf, renta (nəticə), bərpa və ya təkrar istehsal. Məsrəf

üsulu sənaye müəssisələrinin sudan istifadəyə görə ödənişlərini müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bu halda, ümumiyyətlə, kəşfiyyat, hasilat, istifadə məsrəfləri nəzərə alınır. Ancaq istehsal prosesinə daha yaxşı resursun cəlb olunması daha az xərc tələb edir və daha ucuz başa gəlir, amma istehlak dəyəri daha yuxarı olur. Bu təbiətdən səmərəli istifadəni stimullaşdırmır. Nəticə üsulunda isə gəlir gətirən ehtiyatlar qiymətləndirilir. Bəzən vaxt keçdikcə, heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən resurs tükənmə nəticəsində qiymətə «minə» bilər və ona görə də o, potensial qiymət və əhəmiyyət kəsb edir.

Bəzi resurslardan istifadəyə görə ödənişi müəyyən etmək onların dinamikliyinə görə çox çətindir, məsələn, bioresurslardan və sudan istifadəyə görə. Onların yerləşmə və məskunlaşma sərhədləri inzibati-ərazi bölgüsü və siyasi sərhədlərlə üst-üstə düşür.

Ümumiyyətlə, təbii resurslardan istifadə ödənişinə daxildir: 1) təbii resurslardan istifadə hüququna görə ödəniş; 2) təbii resursların mühafizəsi və bərpasına görə ödəniş. Təbii resurslardan istifadə hüququna görə ödəniş, mülkiyyətin realizə forması kimi, mütləq rentanın və differensial rentanın alınması deməkdir. Bu səmərə müəssisənin fəaliyyətindən asılı deyil və o tutulmalıdır. Təbii resursların mühafizəsi və bərpasına görə ödəniş təsərrüfat fəaliyyətinə cəlb olunmuş təbii ehtiyatların bərpasına sərf olunan məsrəfləri ifadə edir.

Ödəniş formaları birdəfəlik və hasilat başladıqdan sonra ardıcıl (davamlı) ola bilər. Belə ödənişlərin həcmi yerin təkindən istifadəyə görə lisenziyalarda dəqiqləşdirilir. Mineral-xammal bazasının bərpası üçün ödəniş realizə olunan xammalın qiymətindən müəyyən pay (faiz) kimi qəbul olunur. Bu ödənişlər Respublika və yerli büdcələrə köçürülür.

Oduncaq istehsalında tələb və təklif nəzərə alınaraq hərrac keçirilə bilər. Torpaqdan istifadəyə görə ödənişin aşağıdakı formaları var:

a) torpaq vergisi; b) icarə haqqı; c) torpağın normativ qiyməti.

Torpaq vergisi kənd təsərrüfatı torpaqlarından, şəhər, şəhərətrafi, meşə torpaqlarından faydalı qazıntıların hasilatı üçün istifadəyə görə müəyyən olunur.

Ödənişin həcmi torpağın keyfiyyətindən asılı olaraq, istifadə məqsədi nəzərə alınaraq, il ərzində torpağın sahəsinə görə qəbul olunur.

Torpağın normativ qiyməti - müəyyən keyfiyyət, yer və potensial gəlirinə görə ərazinin (torpağın) qiymətini səciyyələndirən göstəricidir. Torpağın normativ qiyməti torpaq münasibətlərinin iqtisadi tənzimlənməsi üçün torpağın mülkiyyətə verilməsi vaxtı istifadə olunur.

Sudan istifadəyə görə ödəniş keçmiş SSRİ ərazisində 1982-ci ildən məsrəf üsulu əsasında tətbiq olunmağa başlamışdır. Bundan başqa su vergisi, su obyektlərinin mühafizəsi və bərpasına görə ödənişlər, sudan istifadəyə görə lisenziya haqları nəzərdə tutulmuşdur.

“ Su təchizatı və tullantı sular haqqında” k1 qanunda İqtisadi tənzimləmə və maliyyə məsələlərinə (suyun götürülməsi və tullantı sularının axıdılmasına görə ödənişlərə) baxılır[12].

Sudan istifadəyə görə ödənişlərin 40%-i Respublika, 60%-i isə yerli büdcələrə köçürülür. Mərkəzləşmiş vəsaitin heç olmasa yarısı su obyektlərinin mühafizəsi və bərpasına xərclənməlidir.

Respublika büdcəsinə daxil olan təbiətdən istifadə gəlirləri bunlardır:

- royalti və sudan istifadəyə görə ödənişin bir hissəsi;
- mineral-xammal bazasının bərpasına köçürmələrin bir hissəsi;
- kənd təsərrüfatı torpaqlarının icarə haqqının və torpaq vergisinin bir hissəsi;
- şəhər və digər yaşayış məntəqələrinin torpaq vergisinin və icarə haqqının bir hissəsi;

-çirklənməyə görə ödənişlərin bir hissəsi və s.

Adətən, büdcə üçün təbiətdən istifadəyə görə ödənişlərin həcmi ekoloji məqsədlə büdcədən ayırmaların həcmindən çox olur.

Resurslardan istifadə hüququna görə ödənişlər iki hissədən ibarətdir:

- norma daxilində istismar hüququna görə; normadan artıq istismara görə.

Ödənişlərin birincisi əslində alıcıların üstünə atılır. Bu halda istehsalçılar təbii ehtiyatlardan daha səmərəli istifadə etsələr əlavə gəlir əldə edə bilərlər.

Ödənişlərin ikinci hissəsi isə istehsalçıların gəlirləri hesabına ödənilməlidir, çünki o məhsulun maya dəyərinə daxil edilə bilməz.

Təbii resursların mühafizəsi və bərpasına görə ödənişlər məhsulların maya dəyərinə daxil edilir və xüsusi fondların maliyyə mənbələrindən biri rolunu oynayır.

Ətraf mühitdən effektiv istifadənin və qorumanın iqtisadi idarə etmə sistemində çirklənməyə görə ödənişlər əsas yer tutur. Aydın ki, bu ödənişlər zərərin kiçik bir hissəsidir. Çirkləndirməyə görə ödənişlər, ətraf mühiti çirkləndirən müəssisələri cəzalandırmaq üçün nəzərdə tutulur. Bu ödənişlərin üç növü var:

- zərərli maddələrin atmosfərə atılmasına görə;
- zərərli maddələrin su hövzələrinə atılmasına görə;
- bərk tullantıların yerləşdirilməsinə görə;

Təbii ehtiyatlar bazarının yaradılması onların qıtlığı şəraitində çox vacibdir. Əsil dünyəvi təbii ehtiyatlar bazarı imkan verir ki, təbiətdən istifadə edən sahələrə investisiya cəlb edilsin. Təbii ehtiyatlar birjalarının yaradılması, auksiyonların keçirilməsi, təbii ehtiyatların alqı-satqısı sərt ekoloji nəzarət şəraitində təbiətdən istifadədən gəlirlərin xeyli artmasına imkan verir.

Ətraf mühit ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi əsasında təbiətdən istifadənin ödənişliliyi tətbiq olunmalıdır. Beləki, təbii mühitdən istifadənin ödənişliliyinin tətbiqi ekoloji amillərin daha çox nəzərə alınmasına gətirib çıxarır.

1.2. Çirklənməyə görə ödənişlər

Hər il ətraf mühitin təhlükəsizliyi məsələlərinə maraq artmaqdadır və bu, heç də təsadüfi deyildir. Çünki hazırda əsas məsələ təkamül, böyümə, tərəqqi deyil, çirklənmiş ətraf mühitdə yaşayan insanların sağlamlığıdır. Beləki, insan həyatı və sağlamlığı onun ətraf mühitini xarakterizə edən bir göstəricidir.

Ətraf mühitin təhlükəsizliyindən danışarkən, bu, ətraf mühitin pozulması və insan sağlamlığına təhlükə yaranmasına zəmanət verən ətraf mühitin vəziyyəti olduğunu söyləmək olar. Ətraf mühitin mühafizəsi üçün zəruri normalar, qaydalar, tələblər, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ekoloji standartlar və qaydalar vasitəsilə

təbii sərvətlərin istifadəsi, habelə məsuliyyət daşıyıcıları ətraf mühitin pozulması üçün qanuni məsuliyyət daşıyır.

Biz təbiətin bir hissəsiyik və öz tələbatımızı ödəmək üçün istər-istəməz, müxtəlif təbii ehtiyatlardan istifadə etməyə məcburuq. Resurslar məhduddur. Buna görə ətraf mühitin idarə edilməsi prinsiplərini müəyyən etmək çox vacibdir. Məsələn, "çirkləndirici ödəyir" prinsipinin tətbiqi ətraf mühitə marağın olmasına mənfi təsir göstərmək üçün sahibkarlıq subyektinin iqtisadi məsuliyyət mexanizmini yaratmağa yönəlib.

Ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi və ətraf mühitin mühafizəsi mexanizmi bir sıra elementləri əhatə edir, bunların əsasları aşağıdakılardır:

- təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödənişlər;
- ətraf mühitin çirklənməsi üçün ödənişlər;
- ətraf mühitə zərərli maddələrin yerləşdirilməsi üçün ödənişlər;

İqtisadi stimullaşdırma və iqtisadi məsuliyyət üçün hüquqi və təşkilati dəstək sistemi:

- ətraf mühit fondu sistemi;
- ekoloji sığorta sistemi.

Nəzərə alınan nəzarət mexanizminin bu elementləri təbiət istifadəçilərinə, yəni sistemlərə təsir göstərə bilər. İqtisadi əlaqələrin artan mürəkkəbliyi, bazar əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, artıq yaradılmış şəraitin yaxşılaşdırılmasına, eləcə də ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsi məqsədilə ətraf mühitin təhlükəsizliyinin idarəetmə mexanizminin yeni elementlərinin ortaya çıxmasına səbəb olur. Məsələn, buraya təbii ehtiyatlar üçün bazarın yaradılması, ətraf mühitlərdə çirklənmə hüququnun satışı, bəzi xarici ölkələrdə fəal şəkildə istifadə edilən "girov- qaytarma" sistemi daxildir.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə iqtisadi mexanizmin sadalanan elementlərinə nəzər salaq.

Təbii ehtiyatlar üçün ödənişlər. Torpaqdan istifadəyə görə ödənişlər, bəzən torpaq sahibinin gəlirinin müvafiq tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərir. Müasir şəraitdə yalnız kənd təsərrüfatı istehsalının əsasları kimi torpaq haqqında

deyil, bütün digər təbii ehtiyatlar barədə danışmaq lazımdır. Təbii ehtiyatlara (torpaq, yerin təki, su, meşə və digər bitki örtüyü, canlı həyat, istirahət və digər təbii ehtiyatlar) görə ödəniş üç komponentdən ibarətdir:

- təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ üçün birbaşa ödənişlər;
- ətraf mühitin çirklənməsi üçün ödənişlər və cərimələr;
- təbii ehtiyatların bərpası və qorunması üçün ayırmalar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, təbiətin idarə edilməsində ödənişlərin tətbiqi təbii ehtiyatların daha səmərəli istifadəsinə kömək edir.

Ətraf mühitin çirkləndirilməsinə görə ödəniş müəssisə, qurum, təşkilat və digər hüquqi şəxslər üzərində təşkilati-hüquqi formalarından və sahib olduqları formalardan asılı olmayaraq, xarici hüquqi şəxslərlə birgə müəssisələr və məhsul istehsalını davam etdirmək hüququ olan vətəndaşlar - iqtisadi fəaliyyətlə məşğul ola bilər.

1991- ci ildən ətraf mühitin çirklənməsi üçün ödənişlər tətbiq edildi. Üç növ ödəniş təqdim edildi:

- ətraf mühitə zərərli çirkləndirici maddələrin atılması üçün ;
- su obyektlərinə və ya ərazi daxilində çirkləndiricilərin axıdılması üçün;
- ətraf mühitə atılan təhlükəli tullantıların təmizlənməsi üçün.

Ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlər təbiətin idarə edilməsinin iqtisadi ifadədə ("çirkləndirici ödəyir") verdiyi ziyanın bərpası zəruriliyinin ümumi qəbul edilmiş prinsipini əks etdirir. Dövlət orqanları tərəfindən hazırlanmış və təsdiqlənmiş çirklənmə normalarından artıq olduqda, hesablanmış ödənişlər yüksək faiz dərəcələrində tətbiq edilir, cərimələrin rolunu oynayır və ətraf mühitə zərər verən təbiət istifadələrinə iqtisadi təsir vasitəsi kimi xidmət edir, istehsalın ekoloji təhlükəsizliyini təmin etməyə sövq edir.

Ətraf mühitin çirklənməsinə, habelə tullantıların xaric edilməsinə (xüsusi təyinatlı poliqon və saxlama yerlərində) və digər zərərli təsirlərə görə ödəmə bütün istifadəçilər tərəfindən ətraf mühitin mühafizəsi fondunun hesablarına köçürülür.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən tətbiq olunan təbii ehtiyatlar üçün ödəmə sistemi ekoloji təhlükəsizliyin, ətraf mühitin idarə edilməsinin və ətraf

mühitin mühafizəsinin təmin edilməsi üçün iqtisadi mexanizmin əsas fəaliyyət göstəricisidir. Bir sıra mütəxəssislər qeyd edir ki, təbii ehtiyatlar bütövlükdə insanların sərvəti olduğundan təbii ehtiyatların istifadəsi üçün müxtəlif səviyyədəki büdcələr üçün əsas gəlir mənbəyini təşkil etməlidirlər.

Ödəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı əsas sahələrdə davam etdirilir:

-ödənişlərin dərəcələrini və onların nominal məbləğlərini müəyyənləşdirən zaman inflyasiyanın nəzərə alınması;

- ətraf mühitin çirklənməsinin sektorial xüsusiyyətlərinin hesablamalara və doldurulmasına tam baxılması;

- ətraf mühitə zərərli təsir göstərən növlərə ödənişlərin tərkibinin genişləndirilməsi.

Ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsi, ətraf mühitin idarə edilməsini tənzimləyən və təbii ətraf mühitin qorunması üçün iqtisadi mexanizmlərin, eləcə də ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə Ekologiya və Təbii Sərvətlər nazirliyi rəhbərlik edir. Nazirlik bu sahədə əsas tənzimləmə və təlimat sənədlərini hazırlayır. Ətraf mühitin çirklənməsinə görə maksimum ödəniş məbləğinin müəyyən edilməsi üçün tövsiyələr hazırlanır, həmçinin əsas standartlara görə ödənişlərin indeksasiya dərəcələri təsdiqlənir. Su obyektlərinin səs-küy çirkliliyi, su obyektlərinin istiliklə çirklənməsi, kənd təsərrüfatında istifadə edərkən pestisidlərlə çirkləndirilmə, çirkləndiricilərin ərazilərdən yuyulduğu zaman axıdılması və s. üzrə sənədlər hazırlanmış və tətbiq edilmişdir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dövlət aşağıdakı çirklənmə növü üçün məsuliyyət daşıyır: çirklənmənin stasionar və səyyar mənbələrindən çirkləndirici emissiyalar; çirkləndiricilərin yerüstü və yeraltı sulara axıdılması; tullantıların xaric edilməsi.

Bu ödənişlər aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

-zərərli maddələrin emissiyası (atılması) və tullantıların təmizlənməsi nəticəsində ətraf mühitə, ictimai sağlamlığa və maddi dəyərlərə dəyən ziyanı kompensasiya etmək üçün ən vacib vasitədir;

-ətraf mühitin mühafizəsi tədbirlərini maliyyələşdirmək, ətraf mühitin yaxşılaşdırılması və istehsal və istehlakın ekoloji təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə olunur;

-ekoloji qaydalara və standartlara, eləcə də ekoloji sərmayə qoyuluşlarına riayət olunmasını əks etmək.

Əvəzlərin müəyyən edilməsi qaydası üç mərhələdən ibarətdir:

- 1) əsas ödəniş standartlarının müəyyənləşdirilməsi;
- 2) fərqləndirilmiş dərəcələrin tarifi;
- 3) müəyyən məbləğdə ödənişlərin müəyyən edilməsi.

Əsas standartlar ətraf mühitə və sağlamlığa təhlükə dərəcəsini nəzərə alaraq, çirkləndiricilərin növləri və ya zərərli təsirlər (səs-küy, vibrasiya, elektromaqnit şüası) ilə müəyyən edilir.

Ətraf mühitə və cəmiyyətin sağlamlığına təhlükə dərəcəsi nəzərə alınmaqla, bəzi növ çirkləndiricilər və tullantılar üçün ödənişlərin əsas standartları hökumət tərəfindən mərkəzləşdirilmiş şəkildə müəyyən edilir.

Əsas standartlar iki növdə təqdim olunur: emissiyalar, boşalmalar, təyin edilmiş standartlardan artıq olan, lakin təsdiq edilmiş məhdudiyyətlər və ya müvəqqəti razılaşdırılmış emissiyalar daxilində, fərqlənmiş standartlar əsas standartlar əsasında müəyyən edilir, lakin regionlarda ekoloji vəziyyətin nəzərə alınması üçün əmsallar üçün düzəliş edilir. Bu haqlar qorunan obyektlərin (ərazilər, hövzələr, çaylar, dənizlər və s.) iqlim, iqtisadi xüsusiyyətləri və əhəmiyyətini əks etdirən regional ekoloji amillərlə bağlı dərəcələrinin nəzərə alınması yolu ilə hesablanır.

Çirkləndiricilərə ödənilən xüsusi məbləğlər təbiətin qorunması, sanitariya və epidemiologiya orqanları və müəssisənin iştirakı ilə yerli icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Ətraf mühitin vəziyyətini nəzərə alaraq, yerli icra hakimiyyəti orqanları ətraf mühitin əhəmiyyətli kəmiyyətlərini artırmaq hüququna malikdirlər: böyük sənaye şəhərlərində 20%, ekoloji fəlakət zonalarında və xüsusi mühafizə olunan ərazilərdə (milli parklar, ehtiyatlar, kurortlar) - 100%. Bu

ödənişlər istehsal xərcləri hesabına və sərhədləri aşmaq üçün - şirkətin mənfəətinin hesabına həyata keçirilir.

Çıxılma xərcləri təbiətdən istifadəyə görə vergidir və məcburi qaydada yığılır. Hökumətin sərəncamı ilə, əgər müəssisənin ödənişləri mənfəətə bərabər və ya artıq olduqda müəssisənin fəaliyyətinin dayandırılması məsələsi nəzərdən keçirilə bilər.

Qeyd edək ki, ölkəmizdə, digər ölkələrdə olduğu kimi, emissiya ödənişləri də qiymətləndirilmir. Bunun əsas səbəbləri ətraf mühitin çirkləndiricilərinin ödəmə qabiliyyətinin çatışmazlığı və nəticə etibarlı ilə, şirkətlərin iflasına səbəb olmaq və kütləvi işdən çıxarma, beynəlxalq ticarət sistemində milli istehsalçıların rəqabət qabiliyyətinin azaldılması ilə əlaqədar qorxuları “ətraf mühitə xərclərin həddindən artıq yükü” ilə bağlıdır. Ölkə qanunvericiliyi emissiyanın indeksləşdirilməsini nəzərdə tutur. Lakin ödənişlər ancaq inflyasiya sürətinin və qiymət indeksinin ümumi artımının gedişindən geridə qalır.

Ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlərin iqtisadi inkişaf perspektivləri aşağıdakı istiqamətlərlə müəyyənləşir:

-təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin inkişafı, o cümlədən çirklənməyə görə ödənişlərdəki güzəştlərdən istifadə mexanizmləri;

-təbiəti mühafizə və təbiətdən səmərəli istifadə sahəsində bazar infrastrukturunun formalaşması;

-qeydiyyatda düşməmiş çirklənmə mənbələri üzərində nəzarət sisteminin yaradılması;

-təsərrüfat fəaliyyətinin regional xüsusiyyətləri və istehsalın texnologiyası nəzərə alınaraq yeni növ ödənişlərin tətbiqi, məsələn, torpağın çirklənməsinə görə ödəniş (xüsusən intensiv kənd təsərrüfatı regionlarında), xüsusilə təhlükəli maddələrlə çirklənməyə görə ödənişlər və s.;

-hərbi əməliyyatlar, silahların sınağı və s. vaxtı ətraf mühitin çirklənməsinə görə cərimə sanksiyaları və kompensasiya məsuliyyəti sisteminin istifadəsi.

Azərbaycan Respublikasında yerin təkindən istifadənin iqtisadi mexanizmi “Yerin Təki haqqında” qanunla tənzimlənir[11] .

Ödənişli təbiətdən istifadə sistemində təbiətdən düzgün istifadə olunmadığına görə, atmosferi, su hövzələrini və torpağı çirkləndirdiyinə görə müxtəlif sanksiya cərimələrinə xüsusi yer verilir. Torpaqların müxtəlif səbəblərdən istifadədən kənar qalması, ətraf mühitin normadan artıq çirklənməsi və sair hallarda daha kəskin cərimələr tətbiq olunmalıdır. Bu sanksiyalara hüquqi və iqtisadi məsuliyyətdə daxildir. Həm də cərimələrin həcmi kifayət qədər yüksək olmalıdır ki, istehsalçıların fəaliyyətinə təsir göstərsin.

Ödənişli təbiətdən istifadə sistemi istehsal və istehlakçının ekoloji balanslaşdırılmış hərəkətinin formalaşmasına yardımçı olacaqlar. İqtisadi maraqlandırma istiqamətlərinin çoxu müxtəlif ölkələrdə öz ekoloji səmərəsini göstərmişdir.

Ən geniş yayılmış və effektiv qaydalardan biri də vergilərdir. Ekoloji vergilər iki məsələni yerinə yetirir: 1) məhsulun qiymətinin ona sərf olunan məsrəflərə yəni, ətraf təbii mühitə vurulan zərərə adekvat olması; 2) ekoloji zərərin çirkləndiricilər tərəfindən əvəzinin ödənilməsinə imkan vermək.

Ekoloji vergilər ekoloji tarazlaşdırılmış fəaliyyəti stimullaşdırada da bilər, resurstutumlu istehsalı sıxışdırada da bilər.

Ümumiyyətlə, istehsalçılar üçün vergi güzəştləri ekoloji fəaliyyət növündən asılıdır. Səmərəli təbiəti mühafizə fəaliyyəti vaxtı güzəştli vergilər sistemi tətbiq olunur. Bəzi hallarda vergi tutulmaya da bilər. Məsələn, ekoloji fondlar vergidən azadırlar. Bu siyasət tullantılardan istifadə edən, onları emal edən müəssisələr üçün də tətbiq edilə bilər.

Ekoloji yönümlü vergilər 4 sahəni əhatə edir: texnoloji, regional, məhsula aid olan və sahəvi. İqtisadiyyatın davamlı tipinə keçidlə əlaqədar təbiət tutumlu sahələrdə yüksək vergilərin tətbiqi bu sahələrin inkişafını ləngidə bilər. Əksinə, texnoloji proseslərin sonunda vergilər yumşaldılmalıdır ki, bu sahələr daha yaxşı inkişaf etsin və ətraf mühitə atılan tullantılar azalsın.

Vergi sisteminin regional aspektləri də maraqlıdır. Bəzən təklif olunur ki, ekoloji cəhətdən gərgin rayonlarda vergilər nisbətən yumşaq olmalıdır. Bu yolla bu ərazilərə investisiyalar cəlb etmək mümkündür. Həm də digər məsrəflər də bu

ərazilərdə çox olur. Bəzi iqtisadçılar isə təklif edirlər ki, ekoloji gərgin ərazilərdə vergilər daha sərt olmalıdır ki, ətraf mühitə mənfi təsir göstərən müəssisələr azalsın və ərazinin reabilitasiyası tez baş versin.

Vergi güzəştləri bütün dövlət və özəl təbiəti mühafizə avadanlıqları, ekoloji materiallar istehsal edən, ekoloji xidmətlər göstərən müəssisə və firmalara təqdim olunmalıdır. Yüksək vergilər isə ekoloji təhlükəli məhsullar, pestisidlər, enerjitutumlu texnika və s. istehsalında tətbiq olunmalıdır.

Çirklənməyə görə hüquqların satılması iqtisadi mexanizmi çox perspektivli bir sahədir. Bu bazar hazırda ABŞ-da sürətlə formalaşır. Bu bazarın ən vacib prinsiplərindən biri müxtəlif tullantı və zərərli maddələrin mühitə atılması hüququnun satılmasıdır. Belə ticarətin sadələşdirilmiş sxemi belədir. Müəyyən məhdud ərazidə zərərli tullantıların miqdarına müəyyən limit(məhdudiyyət) qoyulur. Yeni müəssisələrin tikintisində və ya bərpasında zərərli maddələrin bu miqdarı artırıla bilməz. Bu şəraitdə tikilən və yenidən yaradılan müəssisələr öz istehsallarını genişləndirmək üçün sərt ekoloji məhdudiyyətlər çərçivəsinə düşürlər. Ona görə də müəssisələr qarşısında seçim durur: ya öz müəssisələrində etibarlı təmizləyici qurğu yaratmalı, ya da başqa müəssisədən əlavə çirklənməyə görə hüquq (lisenziya) almalıdırlar. Məsələnin həllinə əsas təsiri müəssisənin özündə və ya regiondakı o biri müəssisələrdə təmizəməyə çəkilən xüsusi xərclərin miqdarı göstərir. Əgər müəssisənin öz çirklənməsini limitdə saxlamaq məsrəfləri, qonşu müəssisənin müvafiq xərclərindən çoxdursa, onda qonşunun təmizləyici qurğuları sisteminin təkmilləşmə xərclərini biz çəksək daha sərfəli olar. Beləliklə də bizim əvəzimizə qonşu müəssisədə çirklənmə azalar, regionda çirklənmənin ümumi həcmi artmaz, ətraf mühitin mühafizəsinə məsrəflər isə minimumlaşar.

Çirklənməyə görə hüquqların satılması mexanizmi qlobal səviyyədə də yaradılır. Karbon vergisinin tətbiqindən sonra sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr üçün çoxlu problemlər yaranmışdır. Kioto protokolu da çirklənmə hüquqlarının ölkələr arasında paylanması və dəyişdirilməsini nəzərdə tutur.

1.3.Ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlərin inkişaf mexanizminin mərhələləri

Ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlərin iqtisadi mexanizminin əsasları Azərbaycan Respublikasının iqtisadi islahatlarında müəyyən edilmişdir.

Bu mexanizmin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

-metodik yanaşmaların işlənməsi ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlərin miqdarının müəyyənləşdirilməsi;

-çirklənməyə görə ödənişin miqdarının faktiki təyini;

-bu vasitələrin formalaşması metodları və onların avadanlıqla təmin olunması;

Normativ ödənişlərin metodik hesablanması üçün əsasən iki yanaşmadan istifadə olunur:

Birinci yanaşma – ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsini göstəricisi və yaxud zərər tətbiq olunmuş normativlərin yüksəldilməsi nəticəsində ətraf mühitə hər hansı bir bütöv iqtisadi zərərin ödənilmə məbləği şəklində tutula bilər. Planlaşdırmanın hesablanması təbiəti mühafizə tədbirlərinin və iqtisadi zərərin qiymətləndirilməsi iqtisadi effektivliyin metodikası əsasında bir təsərrüfatın ətraf mühitə vurduğu zərəre görə hesablanır.

Ödəmə hesabatının hesablanması zamanı inqrediyentlərin aqressivliyinə uyğun olaraq aparılır. Normadan artıq tullantılara görə ödəmələr kiçik miqdardadır (əmsal 5-ə bərabərdir).

İkinci yanaşma – təbiəti mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə çəkilən xərclərə görə müəyyən edilir.

İqtisadi zərərin hesablanması zamanı bir sıra metodik çətinliklər yaranması ikinci metodik yanaşmanın üstün cəhətidir.

Birinci mərhələdə aşağıdakı müsbət nəticələri qeyd etmək olar:

-müəssisə rəhbərləri hələ təbiəti mühafizə müqaviləsi bağlanana qədər ehtiyat təbiəti mühafizə tədbirlərini keçirməyə başlayırlar;

-müəssisələr statistikada qayda qanun yaratmaq üçün tullantıların izn həddini işləyib hazırlayır və təsdiqləyirlər;

-yerli təbiəti mühafizə xidmətinin işçiləri təbiətdən istifadənin iqtisadi metodlarının istifadəsində təcrübələr qazanırlar;

-büdcədən kənar təbiəti mühafizə fondları yaradırlar;

Ən başlıcası – təcrübə təbiəti mühafizənin iqtisadi mexanizminin hüquqi əsasının zəruriliyini sübut etdi.

Iqtisadi ekspertlərin təhlilinə və təkliflərinə, işçi qruplarının hazırladıqları məlumatlara görə ətraf mühitin çirklənməsi üçün ödəmə qaydaları işləyib hazırlanmışdır.

Bu metodika aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

-ətraf mühitin çirklənməsinə görə qoyulan ödəniş həmin müəssisənin yerləşdiyi rayonda təbiəti mühafizə tədbirlərinin keçirilməsinə, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına stimül yaratmalıdır;

-hazırda müəssisələrdə hər bir tullantının tərkibində olan zərərli maddələr nəzərə alınmalıdır;

-ətraf mühiti çirkləndirməyə görə ödəniş vahid forma daşmalıdır (yəni, hər müəssisənin konkret sahəsinə görə yox, tullantının kütləsinə və tərkibinə görə təyin edilsin);

-ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödəmələrin ödənilməsi üçün sahələrin ekoloji səviyyəsinin eyni səviyyəli olmaması nəzərə alınmalıdır (məsələn, ayrı - ayrı regionlarda eyni çirklənməyə görə müxtəlif zərərlər yarana bilər);

-ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödəmələr qüvvədə olan qanunlara əsaslanaraq işləyib hazırlanmalıdır, hesabat maksimum sadə və rahat olmalıdır.

Ödənişin toplanması bütün müəssisələrdə xüsusi mülkiyyət və müəssisə mülkiyyətinin tərkibinə daxil olma formasından asılı olmayaraq eyni götürülməməlidir. Çirkli maddələrin atmosfərə, su hövzələrinə atılması, tullantıların yerləşdirilməsi üçün ödəmələr eynidir. Ödəmələr ətraf mühiti mühafizə tələblərinə riayət olunması nəticəsində dəyər zərərin ödənilməsinə gətirdi.

Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğun olaraq müəssisələrdə və vergi idarələrində, xərclənmənin əsas vəziyyəti müəssisədəki məhsulun qiymətindən (iş, xidmət) asılıdır. Azərbaycan Respublikasında da yüksək normativli ödənişlər müəssisənin gəliri hesabına aparılır.

Ətraf mühitin çirklənməsinə qoyulan ödəniş zamanı regional şərait, atmosfer havası üçün ekoloji əhəmiyyət, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları, eləcə də çayların su hövzələri nəzərə alınmalı və əmsallar təyin edilməlidir.

Ətraf mühitin çirklənməsinin ödəniş məbləğinə təsir edir:

-tullantıların ümumi məbləği, çirkləndirici maddələrin ümumi kütləsindən asılılığı;

-çirklənmiş ətraf mühitə, çirkləndirici maddələrin strukturunun aqressiv təsiri;

-tullantıların izn həddi və TİH-nin ekoloji normalarına diqqət edilməsi;

-çirkləndirici maddələrin tullantı tərkibi;

-resurs tənzimləyici texnologiyanın istifadə səviyyəsi;

-mühafizə tədbirlərinin verilmiş vaxt və həcmdə keçirilməsi;

Ödəniş normativi illik iqtisadi zərərin bir hissəsini təşkil edir ki, bu da təbiətə dəyən zərərin qarşısını almaqda, mümkün olan dərəcədə tullantıların az olmasında özünü göstərir.

Tullantıların izn həddinə əks böyüklükdə olan ətraf mühiti çirkləndirən tullantıların, maddələrin inqrediyentlinə görə normativ ödənişi konkret inqrediyentin təsiredici təhlükəsidir (A_i).

Bütün maddələr üçün 1 mq/m^3 tullantıların izn həddi CO_2 əhəmiyyətinə gətirir.

Məhsulların istehsalı və satışı üzrə sərf olunan itki, təsdiq olunmuş qanunda öz əksini tapıb, məhsulun qiyməti də daxil olmaqla və maliyyə nəticələrinin formalaşması, gəlir vergilərinin nəzərə alınması ətraf mühitin çirklənməsi mənbələrinin ödənişi məhz:

-buraxıla bilən tullantılara görə ödənişlər məhsulun maya dəyərinə görə hesablanır;

-ətraf mühitin həddindən artıq çirklənməsinin ödənişi müəssisə sərəncamında qalan gəlirlər hesabına yerləşdirilir.

-təbiəti mühafizə təyinatlı obyektlərin yaranmasında işlənən gündəlik itkilər malın maya dəyərinə daxil edilir.

1.4.Ətraf mühitə təsir edən mənfi hallara görə ödəmələr

Təbii resurslardan istifadəyə görə ödənişlərə daxildir:

- 1) torpaqdan istifadəyə görə ödənişlər;
- 2) yeraltı sərvətlərdən istifadəyə görə ödənişlər;
- 3) su obyektlərindən istifadəyə görə ödənişlər;
- 4) canlı aləm obyektlərindən istifadəyə görə ödənişlər;
- 5) ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlər.

Bu ödənişlərin məqsədi təbiətdən səmərəli istifadə olunmasına həvəsləndirmə, təbii resursların mühafizəsi və effektiv mənimsənilməsi, təbii resurslardan istifadəçilərin sosial-iqtisadi bərabərliyi, təbiəti mühafizə tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi və inkişaf infrastrukturunun təmin edilməsindən ibarətdir [2].

Torpaqdan istifadəyə görə ödənişin həyata keçirilməsində məqsəd: 1) səmərəli istifadəyə həvəsləndirmə; 2) torpağın mühafizəsi və mənimsənilməsi; 3) torpağın məhsuldarlığının yüksəldilməsi; 4) müxtəlif keyfiyyətli torpaqlarda təsərrüfat şəraitinin sosial-iqtisadi bərabərləşməsi; 5) infrastruktur inkişafının yaşayış məntəqələrində təmin olunması; 6) bu tədbirlərin həyata keçirilməsini maliyyələşdirən fondların yaradılmasından ibarətdir.

Ödənişlərin formaları aşağıdakılardan ibarətdir: 1) torpaq vergisi; 2) icarə haqqı ödənişi; 3) torpağın normativ qiyməti.

-torpaq mülkiyyətçiləri, torpaq sahibləri və torpaq istifadəçiləri (icarədarlardan başqa) illik torpaq vergisi (TV) ödəyiciləridir. Torpaq Vergisi ödəyiciləri fiziki və hüquqi (eyni zamanda əcnəbi) şəxslər ola bilər. Verginin miqdarı təsərrüfat fəaliyyətinin ölçüsündən asılı deyil və il ərzində torpaq sahəsinin vahidinə görə (ha, m²) sabit ödəmə formasında müəyyən edilir.

-icarəyə verilmiş torpaqdan icarə haqqı yığılır və bu icarədar tərəfindən ödənilir. İcarə haqqının miqdarı, tərtibi və torpağa görə ödəmə müddəti Azərbaycan Respublikasının səlahiyyəti hesab olunur. Şəxsi mülkiyyətə daxil olan torpaq sahələrindəki həmin fəaliyyət icarədarla, icarəyə gətirən arasındakı müqavilə ilə tənzimlənir.

Dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətinə daxil olan torpaqların icarəsi səlahiyyətli icra orqanları tərəfindən icarə ödənişinin baza miqdarı torpağın istifadəsi və icarədarların kateqoriyasına görə təyin olunur, bu miqdar hər il arta, eləcə də azala bilər. Əksər hallarda torpağın icarə ödənişinin baza miqdarı qüvvədə olan torpaq vergisi tarifindən, torpağın sahəsinin keyfiyyətlilik əmsalından, torpağın tam istifadəsindən və ya icarədarın kateqoriyasından asılıdır.

İcarə ödənişinin aşağıdakı tətbiq formaları var: a) pullu; b) natural (əmtəə, xidmət); c) kombinasiya formasında. Ödəniş müqavilənin qeydiyyat (əgər başqalarına müqavilədə baxılmayıbsa) günündən başlayaraq ödənilir.

İcarə müddəti bitdiyi zaman icarədar qanuna əsasən verilmiş torpaq sahəsi üçün yeni müqavilə imzalaya bilər.

Torpaq Vergisi və icarə haqqı ödənişi torpaq sahibliyinə və istifadəsinə (icarə) görə mülkiyyəti təsdiq edən sənəddir.

Bəzi hallarda torpaq sahələrinin alınması və satılması üçün nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikasının qanuna görə torpağın normativ qiyməti təyin edilir. Buraya göstəricisi, sahənin xarakterik dəyəri, təyin olunmuş keyfiyyət və coğrafi mövqe, xərcin çıxma müddəti hesabına potensial gəlirdən kənarlaşma daxildir. Bu göstəricilər torpağın kollektiv – pay mülkiyyətinin təyini zamanı; miras verilən zaman; hədiyyə etmə zamanı; bankdan kredit alınan zaman, torpaq sahəsinin girov qoyulması zamanı iqtisadi tənzimləməni təmin edir.

Torpaq sahəsinin katasdr qiymətlərini təyin etmək üçün torpağın dövlət kadastr qiymətləndirilməsi aparılır. Torpaq sahəsinin bazar qiymətinin məlum olduğu hal istisnadır. O zaman torpaq sahəsinin kadastr qiyməti, onun bazar qiyməti ilə təyin olunur.

O zaman torpağın normativ qiyməti (zamanla), sistematik sənədlər toplusunun məlumatı, torpaq sahələrində aparılan dövlət kadastr hesabatının nəticəsindən asılı olaraq:

1) coğrafi mövqeyindən;

2) məqsədə uyğun təyinatı və Azərbaycan Respublikasının torpaq qanununa uyğun;

3) məhəlli zonalarının məlumatlarına və torpaq sahələrində əlavə yerləşmiş və torpaq sahələrinin obyektlərinə möhkəm bağlanmış sahələr dövlət torpaq kadastrına müvafiq olaraq, kadasr dəyəri ilə əvəz olunmalıdır.

Dövlət katasdrının idarəetmə və təşkilini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar. Daşınmaz əmlakın dövlət qeydiyyat qanunu və onların sazişi; torpağın iqtisadi qiymətləndirilməsi və təbii resursların tərkibində torpağın dəyərinin hesaba alınması; torpaq üçün əsaslandırılmış ödənişli və başqa məqsədlər üçün, torpaq sahəsinin idarəetmə ilə bağlı istifadə və sahib olmadan asılıdır.

Torpaq vergisinin vergiqoyma obyektləri, mülki və hüquqi şəxslər tərəfindən mülkiyyətə və istifadəyə verilmiş torpaq sahələrinin hissələri və torpaq paylarıdır (ümumi pay mülkiyyətində). Bu aşağıdakı torpaqlardır:

1) kənd təsərrüfatı müəssələri və kəndli torpaqları (fermer təsərrüfatından kənd təsərrüfatına keçmək üçün);

2) şəxsi yardımçı təsərrüfat, fərdi yaşayış tikililərindən istifadə edən vətəndaş;

3) kooperativ üzvü olan vətəndaş, onlara bağ təsərrüfatı məqsədilə ayrılmış bostançılıq və heyvandarlıq, yaşayış məqsədilə bağ və qaraj tikintisi məqsədilə;

4) müəssisə və sənaye təşkilatları, energetika, nəqliyyat, rabitə, radio verilişləri, televiziya, informatika, kosmik təminat məqsədilə;

5) ağac tədarükü aparılan meşə fondu;

6) kənd təsərrüfatının fəaliyyəti məqsədilə ayrılmış su fondu;

7) rekreasiya, əhalinin istirahəti, turizmi, idman – sağlamlıq fəaliyyəti və s. məqsədilə rekreasiya təyinatlı.

Torpaq vergisi norması torpaq sahəsi və onun tikinti gedən sahəsi də daxil olmaqla bir ilə tutulur.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri və kəndli (fermer) təsərrüfatı sahələri digər hüquqi şəxslər tərəfindən istifadəyə (məsələn, icarəyə) verilməyən, kənd təsərrüfatına yararlı olmayan sahələrə (meşələr, bataqlıqlar, kolluqlar, su quyuları və s.) vergi qoyulmur.

Torpaq Vergisinin norması, illik ödənişin miqdarına, torpağın kateqoriyasına görə (kənd təsərrüfatı torpağı, sənaye torpağı və iqtisadiyyatın digər sahələrinə, şəhər və yaşayış sahələri torpağı, əhali və kooperativlərin torpaq sahələri) müəyyən olunur. Torpaq Vergisinin qiyməti aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$TV = S_1 \times (\Theta \times D) \quad (1.1)$$

Burada S_1 - müəyyən olunmuş torpağın sahəsi; Θ - vətəndaşların və hüquqi şəxslərin istifadəsində olan torpaqlar müvafiq olaraq torpağın kateqoriyası üçün Torpaq Vergisi norması; D - Torpaq Vergisi normasının indeks əmsalı. Torpaq Vergisinin ən çətin elementi onun normasının hesablanmasıdır.

Əkin, biçin və otlaq və s. bu torpaq yerlərinin tərkibi, keyfiyyəti və yerləşdiyi əraziyə görə kənd təsərrüfatı torpaqlarına Torpaq Vergisi təyin olunur (torpaq mülkü). Qanunverici orqan (təmsilçi), hakimiyyət subyektləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının bir hektara düşən orta miqdar vergisi və kadastr qiyməti ilə təyin edilir və torpaq vergisinə uyğun olaraq torpağın əkin sahəsinin, eləcə də çoxillik bitkilər, biçin və otlaqlar qrupuna əsasən təyin olunur.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar kənd yaşayış məntəqələri sərhədlərində və torpaq sahələri aiddir: 1) şəxsi yardımçı təsərrüfat bağçılıq, bostançılıq, heyvandarlıq, biçənəklər və otlaqları; 2) vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə başqa məqsədlər üçün verilə bilər. Birinci halda kənd təsərrüfatı təyinatlı və inzibati - ərazi qurumları üçün torpaq vergisi bütün sahələr üzrə orta norma vergisi tutulur.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası ərazisində mədən sahələrindən faydalı qazıntılar çıxaran, yerin təkindən istifadə edən subyektiv şəxsləri aid edir, təbii ehtiyatların istifadəsi xüsusi dövlət icazəsi ilə, yəni lisenziya şəklində verilir. Lisenziya – sahibkarın təyin olunmuş ərazidəki təbii ehtiyatlardan istifadəsini, məqsədini əvvəlcədən təyin olunmuş müddət və şərtlər daxilində təsdiq edən sənəddir. Təbii ehtiyatlardan istifadə hüququ müsadirə

edilə və ya bir şəxsdən digərinə verilə bilər ki, bu dövrəmə də dövlət qanunu ilə tənzimlənir.

Vergi qoyuluşu məqsədilə faydalı qazıntılar deyəndə, dağ – mədən sənayesi və mineralların istehsalı, faktiki mineral xammalın hasil edilməsi nəzərdə tutulur. Bu zaman hər bir yataq üçün mədəndə aparılan istehsalın, texniki layihənin nəticəsi olaraq malın növü nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda mədən hissələrindən çıxarılan məhsullar faydalı sayıla bilməz, belə ki, məhsul emal sənayesindən keçəndən sonra faydalı məhsul adlanır.

Hasil edilmiş faydalı qazıntının miqdarı birbaşa (ölçü alətləri və cihazları vasitəsilə ölçülür) və dolay yolla (ölçü vasitələri və xammalın tərkibində olan göstərici) müəyyən olunur.

Faydalı qazıntılara qoyulan verginin bazası hasil edilən faydalı qazıntıların dəyəridir. Vergi bazası vergi ödəyicilərinə (yeraltı sərvətlərdən istifadə edənlər) görə hesablanır. Bu isə həm sərbəst, həm də yaranan aşağıdakı vasitələrlə təyin edilir:

-vergi ödəyicilərində yaranmış bu vəziyyətə uyğun olaraq vergi dövrü qiymətlərin reallaşması dövlət subvensiyası olmadan büdcədən topdan satış və hesabi qiymətlər arasındakı fərqə görə ödənilir.

-əgər dövlət subvensiyası vergi ödəyicilərində müvafiq vergi dövrünə yaranmış vəziyyətdən çıxış edərək çıxarılan faydalı qazıntıların satışına görə.

-çıxarılmış faydalı qazıntılar onların satışı yoxdursa hesablanmış dəyəridən çıxış edərək.

Çıxarılan faydalı qazıntının vergi dövrü təqvim ayı hesab edilir.

Aksizlərin norması və xammal bazasının yenidən istehsalı üçün ödəmələrin qanunvericilik qaydasında müəyyən edilir.

Aşağıdakı məqsədlərdə su obyektlərindən istifadəyə görə ödəniş obyektləri deyildir:

təbii fəlakətlərin və qəzaların nəticələrinin aradan qaldırılması üçün su götürülməsi;

- kənd təsərrüfatı müəssisələrinə və (və ya) kəndli (femer) təsərrüfatında kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların suvarılması məqsədilə olan su götürülməsi;

- quşçuluq fermaları və quşçuluq fabrikləri də daxil olmaqla, heyvandarlıq fermalarında və heyvandarlıq komplekslərində mərkəzləşdirilmiş su təchizatında və həmçinin vətəndaşların bağçılıq və bostançılıq birliklərində yerləşdirilməsi, kommunikasiyaların, binaların yerləşdirilməsində, su və boiloji resursların mühafizəsi fəaliyyəti zamanı ətraf təbii mühitin suyun zərərli təsirlərindən mühafizəsi, əgər Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə su obyektlərində digərləri müəyyən olunmursa;

- su obyektlərinin və dövlət monitorinqinin aparılması, həmçinin dövlət topoqrafik, geodezik, hidroqrafik və axtarış elmi - tədqiqatında, işlərinin aparılmasında heç bir qurğu tətbiq etmədən reallaşdırılması;

- idman və balıqçılıq həvəskarları; sağlamlıq müəssisələrinin təşkilinin həyat keçirilməsi, büdcə və həmkarlar təşkilatlarının vəsaiti ilə maliyyələşmiş müəsisə və təşkilatlar dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində yerləşmiş, həmçinin əlillərə, veteranlara, uşaqlara xidmət etmək və təminat verməyə yönəldilmiş;

- sanitariya üçün ekoloji və gəmiçiliyin buraxılması üçün su götürmə, gəmiçiliyin istismarı və hidrotexniki qurğuların istismarı məqsədilə dəniz dibi dərinləşdirici və digər işlərin aparılması zamanı.

Su obyektləri üçün su obyektlərindən istifadə ödənişlərinin istifadə növlərindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçdiyi dövrdə xüsusi mülkiyyət daha geniş inkişaf etmişdir. Müasir mərhələdə iqtisadi böhran şəraitində xüsusi mülkiyyət ölkədə ekoloji vəziyyətin daha da kəskinləşməsinə təkan verə bilər. Bununla əlaqədar olaraq həvəsləndirmələr ekoloji siyasətin müvəqqəti güclənməsi formasında, arzuolunmaz ekoloji nəticələri azaltmaq və mümkün qədər qarşısını almaq məqsədilə aparılan iqtisadi fəaliyyət olmalıdır. Bu prinsip üçün iki üsul var: birincisi, dövlət siyasətinin iqtisadi fəaliyyəti ekoloji zərərli nəticələrini aradan qaldırması. İkincisi isə arzuolunmaz ekoloji effektlərin aşağı salınması məqsədilə iqtisadi fəaliyyətin birbaşa tənzimlənməsinə cəhd etmək.

Birinci yanaşma, iqtisadi fəaliyyəti aşağı səviyyədə sərbəstləşdirir, iqtisadi inkişafı az ləngidir, lakin onun imkanları onunla məhdudlaşır ki, birincisi ilkin yaranışa texniki vasitələrlə qaytarmaq olmaz və ikincisi ekoloji zərərin ləğv olunmasına sərf olunan xərc tez-tez yüksəlir. Buna görə də bir çox ölkələr iqtisadi siyasətdə ikinci yanaşmaya, iqtisadi həvəsləndirməyə tərəfdar çıxırlar.

Bu mexanimin tərkib hissəsi təbiəti mühafizə fəaliyyətinin iqtisadi həvəsləndirilməsidir[2]. Bu zaman təbiəti mühafizə fəaliyyətinin iqtisadi həvəsləndirilməsi iqtisadiyyatın inkişafı və ətraf mühitin mühafizəsi maraqlarının birləşməsi vasitəsidir. Təbiəti mühafizəyə həvəsləndirmə və təbii resurslardan səmərəli istifadə sistemi kənd təsərrüfatı subyektlərinin marağının artırılması və təbiəti mühafizə tələblərinə əməl edilməsi, normalara və təbii resurslardan istifadə qaydalarına riayət edilməsinə xidmət edir.

FƏSİL II. Təbiətdən istifadəyə görə lisenziyalaşma və sertifikatlaşdırma

2.1 . Ətraf mühitin idarə olunması üzrə lisenziya, müqavilə və məhdudiyyətlər

Təbii mühit və təbii sərvətlərin istifadəsi, ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatların tükənməz istifadəsi, mövcud və gələcək nəsillər üçün normal ekoloji və iqtisadi şəraitin yaradılması, ətraf mühitin mühafizəsinin prioritet istiqamətləri, mühitin mühafizəsi və monitorinqi prinsiplərinə əsaslanır. Lisenziyalar, müqavilələr və məhdudiyyətlər kimi iqtisadi alətlər ətraf mühitin qorunması və ətraf mühitin idarə edilməsi üçün effektiv vasitədir.

İnteqrasiya olunmuş ekoloji idarəetmə üçün lisenziya (icazə) sahibinin müəyyən müddət ərzində təbii resursdan (torpaq, su, və s.) istifadə hüququ, habelə tullantıların təmizlənməsi, emissiyası və axıdılması ilə bağlı sənəddir.

İnteqrasiya olunmuş ekoloji idarəetmə lisenziyasına aşağıdakılar daxildir:

- istifadə olunan təbii ehtiyatların siyahısı, istifadəsi və çıxarılması üçün məhdudiyyətlər və standartlar;
- təbii ehtiyatların qorunması və bərpası üçün ödəniş standartları;
- çirkləndiricilərin emissiyalarının (axıdılması) siyahısı və standartları və məhdudiyyətləri;
- çirkləndiricilərin emissiyaları (axıdılması) və tullantıların emalı üçün ödəniş standartları;
- ekoloji tələblər və iqtisadi və ya digər fəaliyyətlərə icazə verilmiş məhdudiyyətlər.

Kompleks təbiətə nəzarət lisenziyası bir il müddətinə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən verilir, lakin bəzi hallarda əhalinin ekoloji təhlükəsizliyinə təhlükə yaranarsa, lisenziyadan istifadə hüququ vaxtından əvvəl dayandırılı bilər. Kompleks ekoloji idarəetmə lisenziyası digər hüquqi və fiziki

şəxslərə icazə verilən iqtisadi və ya digər fəaliyyətin təşəbbüskarı tərəfindən verilə bilməz.

Lisenziya, ətraf mühitin qorunması vasitəsi kimi deyil, ətraf mühitin idarə edilməsinin yollarından biri kimi də vacibdir.

Təbii ehtiyatların tükənməz istifadəsi prinsipləri və təbii mühitin qorunması yalnız mürəkkəb ekoloji idarəetmə ilə müşahidə edilə bilər, yəni, bir qaydanın istifadəsi digər resursları mənfi təsir etmir. Buna görə də, lisenziyanı alan və təklif olunan fəaliyyət üçün müvafiq ekspertizadan keçən, təbiət istifadəçisi inteqrasiya olunmuş ekoloji idarəetmə haqqında razılığa gəlməlidir.

Müqavilə təbii ehtiyatların istifadəsi, təbiət istifadəçisinin hüquq və öhdəlikləri, təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödənişlərin miqdarı, tərəflərin məsuliyyəti və zərərin kompensasiyası üçün şərait və prosedurları nəzərdə tutur.

Ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadi mexanizminin tərkib hissəsi də ekoloji idarəetmənin məhdudlaşdırılmasıdır.

Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə məhdudiyyətlər təbii ehtiyatların məhdud həcmi, təbii istifadəçilər üçün müəyyən bir dövr üçün təyin edilmiş çirkləndiricilərin emissiyaları (axıdılması), tullantıların məhv edilməsidir.

Məsələn, onlar sənaye sularının istifadəsinə məhdudiyyətlər qoyur, yollar üçün torpaq ayırma qaydaları, heyvanların tutulmasına dair məhdudiyyətlər, hesablanmış kəsmə sahəsi və s.

Təbii ehtiyatların artıq istehlakı üçün əlavə ödəniş təmin edilir. Beləliklə, ətraf mühitə məhdudiyyətlər sistemi kimi təbiət istifadəçisini iqtisadi cəhətdən təbii mühitə qayğı, tullantıları azaltmaq, çirkləndiricilərin emissiyalarını (axıdılması) azaltmaq, azaldılmış və resursa qənaət edən texnologiyalara keçmək üçün iqtisadi cəhətdən tövsiyə edir. Buna görə də, mürəkkəb ətraf mühitin idarə olunması üçün məhdudiyyətlər, eləcə də lisensiyalar və sazişlər yalnız iqtisadi, həm də ekoloji funksiyaları yerinə yetirir.

2.2.Ekoloji əhəmiyyətli fəaliyyətin lisenziyalaşması növləri və aparılması prosesi

İkinci qrupa təbiəti mühafizə fəaliyyətini həyata keçirməyən, lakin ətraf mühitin mühafizəsinə aid olan fəaliyyət növləri aid edilir. Burada söhbət lisenziyaya malik olan, neft və neftin emalından alınan məhsulların saxlanması üzrə fəaliyyət; hərbi məqsədli işlərin, xidmətlərin, məhsulların idxalı və ixracı; insanlarda infeksiyon xəstəliklər törədə biləcək fəaliyyət; tikinti işləri üzrə fəaliyyət; dezinfeksiya, dezinfeksiya və dezinfeksiya (dezinfeksiya- siçan, siçovul və digər canlı və həşəratların kimyəvi vasitələrlə qırılması) maddələri istehsalı və s. ilə bağlı fəaliyyət növlərindən gedir.

Belə təsnifat eyni vaxtda həm elmi və həm də praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, əgər təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilərsə, onda ikinci qrupa aid edilən fəaliyyət növləri təbiəti mühafizə ilə bağlı olmayan digər orqanlar tərəfindən lisenziyalaşdırılır. Bu kimi işlərin lisenziyalaşdırılmasının ekoloji əhəmiyyətini nəzərə almaq vacibdir ki, bu cür fəaliyyətin lisenziyalaşdırılması prosesində ekoloji faktorlar və tələblər nəzərə alınsın, qiymətləndirilsin və mümkün qədər müəyyən olunmuş qanunvericilik formaları əsasında təbiəti mühafizə orqanları da bu prosesdə iştirak etsinlər. Təbiəti mühafizə orqanlarının burada iştirakının məqsədi və əsas vəzifəsi lisenziyalaşdırma əsasında müvafiq işlərin yerinə yetirilməsi zamanı təbiəti mühafizə haqqında qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi və uqotun təmin edilməsidir.

Belə fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılmasına dair bəzi normativ aktlarda onların lisenziyalaşdırılması prosesində ekoloji faktorların uqotu haqqında qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsidir.

Belə fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılmasına dair bəzi normativ aktlarda onların lisenziyalaşdırılması prosesində ekoloji faktorların uqotu haqqında tələblər birbaşa nəzərdən keçirilir. Təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində lisenziyalaşdırma fəaliyyətinin aparılmasına ixtisaslaşdırılmış dövlət idarəetmə

orqanlarına gəldikdə isə onlar ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qanunlarla, ya da ki, konkret fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması haqqında qəbul olunmuş qərarlarla təsdiq edilir. Burada nəzərə keçirilən sahədə bu cür orqanlar kimi xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları və bəzi hallarda icra hakimiyyəti orqanları çıxış edirlər.

Belə ki, ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması haqqında qərarla Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə aşağıdakı fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması üzrə işlər həvalə olunmuşdur:

-sənaye və digər növ tullantıların utilizasiyası, anbarlarda toplanması, yerləşdirilməsi, basdırılması, daşınması və məhv edilməsi

-ekoloji pasportlaşdırılmanın aparılması

-təbiəti mühafizə məqsədli işlərin aparılması ilə əqədar fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində bəzi fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması funksiyası yerli icra hakimiyyəti orqanlarına həvalə olunmuşdur. Xüsusilə bu orqanlar aşağıdakı işlərə lisenziya verir:

-yabanı müalicəvi dərman bitkilərinin xammal kimi yığılması və satışı üzrə fəaliyyətə;

-şüalanmadan ionlaşan mənbələr ilə bağlı fəaliyyətə;

-torpaqların istifadəsi ilə bağlı layihə axtarış işlərinə;

-qiymətli balıq növlərini, su heyvanlarının və bitkilərin idman və həvəskar ovunun təşkili üzrə fəaliyyətə və s.

Ekoloji lisenziyalaşdırma anlayışı dedikdə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən təbiətdən istifadəyə və ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı təsərrüfat və digər fəaliyyətin həyata keçirilməsinə lisenziyalar (və ya digər icazə sənədləri) verilməsi üzrə fəaliyyət başa düşülür. Lisenziyalaşdırma prosesinin iştirakçıları təşkilati hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təşkilatlar, müəssisələr, təsisatlar və firmalar, hüquqi şəxs yaratmaq şərti ilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən lisenziya alınmasını tələb edən fiziki şəxslər və bu cür

lisenziyaların verilməsi üzrə ixtisaslaşmış dövlət orqanları hesab edilir.

Təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sferasında lisenziyalaşdırma prosesi aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

-sifarişçi tərəfindən ərizənin və digər lazımı sənədlərin təqdim olunması, lisenziyalaşdırma fəaliyyətinin aparılması üçün səlahiyyətli orqan tərəfindən sənədlərin qeydiyyatının aparılması;

-lisenziyanın verilməsi haqqında və ya onun verilməsindən imtina edilməsi haqqında qərarın qəbul olunması;

-lisenziyanın verilməsi üzrə səlahiyyətli orqan tərəfindən ərizəçiyə imtina edilməsi və ya onun fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərarın qəbul olunması;

Ekoloji lisenziyalaşdırma prosesi sifarişçi tərəfindən ərizə və digər gərəkli sənədlərin lisenziyalaşdırılması fəaliyyətinin aparılması üzrə səlahiyyətli orqana təqdim edilməsi ilə başlayılır. Qanunvericilikdə ərizənin tərtibi, tutumu və sənədlərin siyahısına kifayət qədər sərt tədbirlər görülmüşdür.

Lisenziya almaq üçün ərizədə aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

-hüquqi şəxslər üçün-hüquqi şəxsin adı, soy adı, fəaliyyət növü;

-müəssisənin təsis sənədlərinin surəti;

-müəssisənin dövlət qeydiyyatı haqda şəhadətnaməsinin surəti;

Ətraf mühitin mühafizəsi fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müvafiq fəaliyyət növünün lisenziyalaşdırılması haqqında digər uyğun sənədlərin təqdim olunması da nəzərdə tutula bilər:

-istehsalat tullantılarının toplanılması, daşınması və saxlanması üçün ərizəçinin texniki imkanları haqqında arayış;

Lisenziyalar fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə cavabdeh mütəxəsislərin hazırlığı haqqında məlumat göstərilən sənədlərin olmadığı halda lisenziya orqanı mütəxəsislərin peşəkar hazırlığı attestasiyanın aparılması tələb edə bilər.

-normativ hüquqi təminat haqqında ərizədə göstərilən fəaliyyət növünün yerinə yetirilməsi üçün material-texniki silahlanmanın və təşkilati texniki imkanlar

haqqında məlumat, iş təcrübəsi və göstərilən fəaliyyət növü haqqında informasiya;

-fəaliyyətin ekoloji əsaslandırılması(tullantılardan istifadə və təsərrüfat, təbiət obyektlərinin ərazilərində (akvatoriyasında) təbiətin mühafizə işlərinin aparılması ilə bağlı və eləcə də qeyd olunan ərazilərin reaktivizasiya və yaxşılaşdırılması ilə əlaqədar fəaliyyət növləri üçün);

Lisenzialaşdırma prosesində növbəti mərhələ lisenziyanın alınması üçün təqdim olunmuş sənədlərin qeydiyyatata alınması mərhələsidir. Bu sənədlər lisenziyalashdırma fəaliyyətinin aparılmasına səlahiyyətli orqan tərəfindən qeydiyyatata alınirlar. Qeydiyyat göstərir ki, lisenziya alınmasına görə təqdim olunan ərizə baxılmaq üçün qəbul olunmuşdur.

Daha məsuliyyətli yanaşma tələb edən mərhələrdən biri lisenziyanın verilməsi haqqında və onu verilməsindən imtina edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsidir.

2.3. Ekoloji fəaliyyətin sertifikatlaşdırılması, onun aparılma qaydaları və orqanları

Sertifikatlaşdırma(latınca – “sertifico”- təsdiq edirəm) təxmini tərcümədə “düzgün edilmiş” mənasını verir. Beləliklə, “sertifikat” istehsal edilmiş məhsulun və təqdim edilən xidmətin bu sahədə mövcud olan standartta uyğunluğunu yazılı təsdiq edir.

İstehsalat müəssisəsi və ya xidmət göstərən müəssisə tərəfindən sertifikatın alınması prosesinə sertifikatlaşdırma deyirlər. Bu termin ilk dəfə olaraq İSO-nun Sertifikatlaşdırma Məsələləri üzrə Komitəsi (CASCO) tərəfindən istifadə edilmişdir[6].

Məhsulun sertifikatlaşdırılması qaydaları Nazirlər kabinetinin 343 №-li Qərarı ilə tənzimlənir. Qərara uyğun olaraq sertifikatlaşdırmanı həyata keçirmək üçün Azərbaycan Dövlət Standartlaşdırma və Metrologiya Mərkəzi tərəfindən 1993-cü ildə AZS Milli Sertifikatlaşdırma sistemi yaradılmışdır.

Yaşıl sertifikatlaşdırma Azərbaycanda ekoloji marketinq fəaliyyətində yeni istiqamət kimi inkişaf etməkdədir. Təhlükəsiz həyat fəaliyyətinin, istehlakçıların

sağlamlığının və ətraf mühitin mühafizəsinin təmin edilməsinə yönəldilmiş və qanunla müəyyən edilmiş tələblərə uyğun gələn malların (işlərin və xidmətlərin) məcburi ekoloji sertifikatlaşdırılması Azərbaycan Respublikasının “İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında” qanununa daxil edilmişdir [8]. Bu qanuna əsaslanaraq Azərbaycan Dövlət Standartlaşdırma və Patent üzrə Dövlət Agentliyinə sertifikatlaşdırma sferasında qanunun tələblərinə riayət edilməsinə nəzarətin təşkili funksiyaları daxil olan, malların (işlərin və xidmətlərin) sertifikatlaşdırılması üzrə baş orqan statusu verilmişdir [8].

Azərbaycan Respublikasında “Məhsulların (işlərin, xidmətlərin) sertifikatlaşdırılmasının mərhələlər üzrə tətbiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarı –məhsulların, onlara qoyulmuş tələblərə cavab verməsini təsdiq edən sənəddir[13]. Bununla bərabər ekoloji məfhumu əsasında təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində qanunvericilik və digər normativ aktlarda müəyyən edilmiş tələblər başa düşülür.

“Yaşıl” sertifikatlaşdırma ekoloji marketinq və vətəndaşların ekoloji hüquqlarının müdafiəsi tədbiri kimi, dövlət ekoloji ekspertizası ilə eynilik təşkil edir. Belə ki, ekoloji ekspertiza eynilə ekspertiza obyektinin ekoloji tələblərə uyğun gəlməsini müəyyən edir. Bu ekoloji tədbirlər arasındakı prinsipial fərq – onların tətbiq olunma sahələrindən biri – ekoloji ekspertiza sahəsində xüsusi səlahiyyətlanmış dövlət orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş siyahıya daxil edilən yeni texnologiyaya, texnikaya, materiallara, əşyalara, sertifikatlaşdırılan mal, iş və xidmətlərə, eləcə də xaricdən idxal olunan mallara texniki sənədləşdirmələrin layihələriir. Lakin əgər ekoloji ekspertiza obyektləri layihə əvvəli,layihələşdirmə və plan əvvəli sənədlərdirsə, ekoloji sertifikatlaşdırma obyektləri yeni texnika, texnologiya, materiallar, əşyalar hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” qanununa müvafiq olaraq malların, işlərin və xidmətlərin məcburi sertifikatlaşdırılması siyahısına daxil edilməsi, onların (mal, iş və xidmətlər) dövlət məcburi ekoloji ekspertizasının obyektlərinə daxil edilməsinə əsas yaradır[10]. Ekoloji sertifikatlaşdırma vasitəsilə təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsi, ətraf mühitin mühafizəsi və insanların həyat sağlamlığının ekoloji

cəhətdən mümkün təhlükəli məhsul və xidmətlərin zərərli təsirindən mühafizəsinin təmin edilməsi üzrə vacib məsələlər dəsti həll olunur. Bunun vasitəsilə aşağıdakıların yerinə yetirilməsinə imkan yaranır:

- bazarda və realizasiyada ekoloji təhlükəli məhsul və xidmətlərin daxil olması haqqında və buna müvafiq təbii mühitə zərər haqqında xəbərdarlıq edilməsinə;

- ekoloji təhlükəsiz texnoloji proseslərin və avadanlıqların tətbiqinə;

- məhsulun fəaliyyət dövrünün bütün mərhələlərində ekoloji təhlükəsiz məhsul istehsalına onun keyfiyyətinin və rəqabətə davamlılığının artırılmasına;

- müəyyən olunmuş ekoloji tələblərə cavab verən istehsalın təşkil edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına;

- təsərrüfat və digər fəaliyyətlərin idarə edilməsi üsullarının təkmilləşdirilməsinə;

- ölkəyə ekoloji təhlükəli məhsul, texnologiya, tullantıların, xidmətlərin gətirilməsinin qarşısının alınmasına;

- inkişaf etməkdə olan ölkə iqtisadiyyatının dünya bazarlarına inteqrasiyası və beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə;

Beləliklə, ekoloji sertifikatlaşdırma aşağıdakılara xidmət edir:

- istehsalçı tərəfindən təqdim olunmuş məhsulların ekoloji əhəmiyyətli keyfiyyət göstəricilərinin təsdiq edilməsinə;

- istehlakçılara ekoloji cəhətdən keyfiyyətli məhsul seçilməsində köməklik göstərilməsinə;

- ətraf mühitə, insan həyatına, sağlamlığına və əmlaka görə məhsulların ekoloji təhlükəsizliyinə nəzarətin təşkilinə;

- istehlakçıların istehsalçılar (satıcılar) tərəfindən göstərilən keyfiyyətsiz xidmətlərdən qorunmasına;

Azərbaycanın iqtisadi və ekoloji maraqlarının qorunması aləti kimi çıxış etməklə, ekoloji sertifikatlaşdırma Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadi məkanına daxil olmasına, xarici bazarlarda rəqabətə davamlı milli məhsulların istehsalına xidmət göstərir, ölkəyə ekoloji cəhətdən zərərli (təhlükəli) məhsulların idxalına nəzarətin təşkil edilməsi vasitəsi kimi çıxış edir.

Azərbaycanda ekoloji sertifikatlaşdırma əsasən iki formada həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyən edilmiş hallarda sertifikatlaşdırma məcburi formada keçirilir. Məcburi ekoloji sertifikatlaşdırmanın aparılması, o deməkdir ki, dövlət ətraf mühitin mühafizəsinin və əhalinin ekoloji maraqlarının təmin edilməsini, təbii mühitdən səmərəli istifadənin, mühafizənin, təbii resursların təkrar istehsalının təmin edilməsi və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarla əlaqədar, ictimai maraqların müdafiəsinin öz üzərinə götürür. Ekoloji cəhətdən mümkün təhlükəli məhsullar üzərində dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi üçün, ekoloji sertifikatlaşdırma sahəsinə aid olan xüsusi, ekoloji ekspertiza sahəsi üzrə səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfdən təsdiq edilmiş siyahıya daxil edilən, sertifikatlaşdırılan mallar, işlər və xidmətlər (həmçinin onların sırasına xaricdən idxal olunun (alınan) mallar da daxil edilir) “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” dövlət qanununa müvafiq şəkildə məcburi dövlət ekoloji ekspertiza obyektlərinə aid edilmişdir [10].

Məcburi ekoloji sertifikatlaşdırmaya həmçinin Azərbaycan Respublikasının Meşə məəcəlləsinə müvafiq olaraq ağac (oduncaq) və ikinci dərəcəli meşə resursları aid edilir. Göstərilən meşə resurslarının məcburi ekoloji sertifikatlaşdırmasının təşkili və aparılması prosesi meşə təsərrüfatının idarə edilməsi üzrə dövlət tərəfindən həyata keçirilir. Sertifikatlaşdırma fəaliyyətinin aparılması qaydaları Azərbaycan Respublikasının hökuməti tərəfindən müəyyən edilir.

Sertifikatlaşdırmanın digər forması, könüllü ekoloji sertifikatlaşdırma o hallarda həyata keçirilir ki, dövlət qanunvericilik aktlarında məcburi ekoloji sertifikatlaşdırma orqanı və müraciət edən arasında bağlanmış müqavilə əsasında təbii resurslardan istifadə sahəsində idarə etmə funksiyalarını yerinə yetirən ərizəçi – təbiətdən istifadəçi və ya hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə keçirilir.

Məhsul və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması haqqında müvafiq olaraq məhsulların sertifikatlaşdırılması, bu məhsulun qoyulmuş tələblərə uyğunluğunu təsdiq edən fəaliyyətdir. Buna əsasən ekoloji sertifikatlaşdırma sertifikatlaşdırılan obyektin ona qoyulmuş tələblərə, elə məhz təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi sferasında qanunvericilik və normativ-hüquqi aktların tələblərinə

müvafiqliyini təsdiq edən fəaliyyətdir.

Ekoloji sertifikatlaşdırmanın məqsədi – dövlətin verdiyi zəmanətlərə uyğun olaraq vətəndaşların sağlam, əlverişli ətraf mühitdə yaşamaq hüquqlarının reallaşdırılması məqsədi ilə ölkə ərazisində təsərrüfat və digər fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması məqsədləri aşağıdakılardır: -ekoloji ədalətli bazarın yaradılması; müxtəlif növ məhsul istehsalı, istismarı vaxtı ətraf mühit obyektlərinin çirkləndirilməsinin qarşısının alınması; ölkənin beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə yardım etmək; məhsulu, onun bütün həyatı yaşam mərhələlərində təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; müəyyən edilmiş ekoloji tələblərə cavab verməyən məhsulların realizasiyasının dayandırılması; ətraf mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsi.

Bu gün ən vacib məsələlərdən biri ölkə ərazisinə ekoloji nöqtəyi nəzərdən keyfiyyətsiz məhsulların gətirilməsinin qarşısının alınmasıdır. Buna da dövlət vahid sertifikatlaşdırma sisteminin yaradılmasına nail olmaq olar.

Ekoloji sertifikatlar 5 il müddətinə verilir. Sertifikat verilən məhsullar uyğunluq nişanları ilə markalanır (sertifikatlaşdırmanın “yaşıl nişanı”). Məcburi ekoloji sertifikatlaşdırmaya daxil olan, lakin uyğunluq nişanı sertifikatı olmayan malların satışı və reklam olunması – qadağan edilir. Bir çox ölkələrdə kifayət qədər inkişaf etmiş ekoloji sertifikatlaşdırma orqanları sistemi yaradılmışdır ki, bunlar aşağıdakılardır: ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanlar; sınaq-analitik təcrübə laboratoriyaları (mərkəzləri).

Sertifikatlaşdırma zamanı istehsalçı istifadə etdiyi məhsulun və texniki proseslərin normativ sənəd və tələblərə uyğun gəlməsinə görə məsuliyyət daşıyır. Məhsulu realizə edən satıcı sertifikatın və uyğunluq nişanının olmasına görə məsuliyyət daşıyır. Sınaq-analitik təcrübə laboratoriyaları (mərkəzləri) apardıqları yoxlamalara, onlara normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğuna və obyektivliyinə görə ekoloji sertifikatlaşdırma orqanları isə uyğunluq sertifikatının düzgün verilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Ekoloji sertifikat və ekoloji deklarasiya ondan ötəridir ki, o, obyektin yüksək

dünyəvi səviyyədə olmasını təsdiq etsin, az tullantılı və tullantısız texnologiya və istehsal tətbiq etdiyinə görə, tullantıları təkrar emal etdiyinə görə müəssisələr sığorta, kredit və vergi güzəştləri ilə təmin olunsunlar.

Sertifikatlaşdırma məhsul normalarının məhsul istehsalı və proseslərin, texniki rəqlamentlərə, standartlara və müqavilə şərtlərinin tələblərinə uyğun gəlməsini təsdiqləyib həyata keçirmə formasıdır.

Ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

-ölkə qanunvericilik aktlarına zidd olmayaraq ekoloji sertifikatlaşdırma prosesinin aparılması, idarə edilməsi üçün qayda və prosedurların müəyyən edilməsi; ayrı-ayrı ekoloji sertifikatlaşdırma sistemi orqanları arasında fəaliyyət funksiyalarının bölüşdürülməsi; ekoloji sertifikatlaşdırma sistemi ilə sertifikatlaşdırma üzrə beynəlxalq və milli orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsi; sertifikatlaşdırma məntəqələri arasında məsuliyyətin müəyyən edilməsi; ekoloji tələblərə uyğunluq nişanının istifadəsinə, ekoloji sertifikat və lisenziya ilə qiymətəmələgəlmə sistemi və vergi sistemi arasındakı əlaqələrin yaradılması.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində sertifikatlaşdırma sferasında dövlət siyasətinin formalaşdırılması və reallaşdırılması, sertifikatlaşdırmanın aparılması üçün ümumi qaydaların və tövsiyələrin təyin edilməsi üçün məsuliyyətli dövlət orqanı “Məhsul və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması haqqında” qərara müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikası Dövlət Metrologiya, Standartlaşdırma və Patent üzrə Dövlət Agentliyi təyin edilmişdir. Müxtəlif sahələr üzrə məhsul və xidmətlərin sertifikatlaşdırılmasının aparılması fəaliyyətinin idarə edilməsi, bu sahədə səlahiyyətlənmiş nazirlik və idarələr tərəfindən həyata keçirilir. Sertifikatlaşdırmada Dövlətstandartın rolunu nəzərə alaraq Ekologiya və Təbii Sərvətlər Naziriyi Dövlətstandartla təbii resurslardan istifadənin tənzimlənməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və məhsul və texnoloji proseslərin ekoloji təhlükəsizliyi sahəsində standartlaşdırma metrologiya və sertifikatlaşdırmaya aid işlərdə Dövlət Metrologiya,Standartlaşdırma və Patent üzrə Dövlət Agentliyi və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin birgə fəaliyyəti haqqında təkliflə müraciət etmişdir.

Qarşılıqlı fəaliyyət haqqında razılaşma onun ekoloji sertifikatlaşdırma

məsələləri üzrə əsas prinsip və istiqamətlərini nəzərdə tutur:

-ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma məsələləri üzrə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının yenidən baxılması haqqında qanuni layihə və təkliflərin hazırlanması normativ sənədlərin nəzərdən keçirilməsi və işlənilib hazırlanması,

-ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində dövlət metroloji nəzarət sisteminin təmin edilməsi.

-ətraf mühit obyektlərinin, təbii resursların, sənaye və istehlak tullantılarının, məhsulların, malların (işlərin və xidmətlərin), texniki proseslərin məcburi ekoloji sertifikatlaşdırılması üzrə işlərin təşkili və ekoloji normalar, normativlər, qaydalar və tədbirlər üzrə istehsalın attestasiyasının aparılması,

Kifayət qədər inkişaf etmiş ekoloji sertifikatlaşdırma orqanları sistemi mövcuddur və aşağıdakılardan ibarətdir: ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanlar; sınaq-analitik laboratoriyaları(mərkəzləri).

Bu orqanlar sistemi Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən idarə edilir ki:

-ekoloji sertifikatlaşdırmaya aid olan obyektlərin nomenklaturasını müəyyən edir və normativ sənədləri hazırlanır və ona uyğun olaraq ekoloji sertifikatlaşdırma aparılır;

-ekoloji sertifikatlaşdırma və sınaq-analitik laboratoriyaları üzrə orqanların akkreditasiyasını aparır, ekoauditorların hazırlanması və attestasiyasının təşkil edilməsini və onların fəaliyyətinə nəzarət təftişi həyata keçirir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin reyestri aparılır;

-ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində uyğunluq nişanlarını və onların tətbiq olunma qaydalarını müəyyən edir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma fəaliyyətinin aparılması üçün qiymət və tarifləri müəyyən edir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma və akkreditləşdirilməsi fəaliyyətinin nəticələri üzrə appelyasiya sorğularını müzakirə edir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma sistemi iştirakçılarını və bu sahədə maraqlı

təşkilatları ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə informasiya ilə təmin edir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma fəaliyyəti məsələlərinə dair xarici və beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqədar yaradır, ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə beynəlxalq sistemlərə və sazişlərə qoşulmaq haqqında qərarlar qəbul edir;

-xarici və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən verilmiş ekoserifikatların ölkə daxilində tanınması haqqında qərarların müəyyən edilmiş qaydada qəbul edilməsini təmin edir;

-ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanın olmadığı halda onun funksiyalarını yerinə yetirir;

Qeyd olunmuş funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün Dövlət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin təşəbbüsü ilə xüsusi şöbələr təsis edilmişdir: ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə rəhbər komitə; ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə elmi-texniki komissiya; ekoloji sertifikatlaşdırma sistemi elmi metodiki mərkəzi, bu ekoloji fəaliyyət şöbələrinin koordinasiyası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi digər sınaq laboratoriya və elmi-tədqiqat təşkilatlarını da bu məsələyə cəlb edir.

Bununla bərabər ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə rəhbər komitəyə ölkədə ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üzrə ümumi siyasətin işlənilib hazırlanması və sertifikatlaşdırma məqsədləri üçün proqramın işlənilib hazırlanması həvalə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və dövlət hüquqi nəzarət orqanlarının, ixtisaslaşdırma istiqamətlərindən asılı olaraq digər təşkilatların ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə akkreditləşdirilmiş orqanların müvafiq bölmələrinin səlahiyyətli nümayəndə heyətindən formalaşdırılan ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə elmi-texniki komissiya aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

-məcburi ekoloji sertifikatlaşdırma fəaliyyətinin aparılmasının əsaslandığı tələblərə müvafiq olan normativ sənədlərin layihələrinin işlənilib hazırlanması təşkili və seçiminin əsaslandırılması;

-obyektlərin ayrı-ayrı qrupları üçün bu sertifikatlaşdırma prosedurunun ekoloji tələb və qaydalarını müəyyən edən normativ sənədlərin aktuallaşdırılması üzrə təkliflərin müzakirə edilməsi;

- standartlaşdırma, metrologiya və patent agentliyi yanında standartlaşdırma üzrə texniki komitələrlə qarşılıqlı əlaqələr yaradılması;

-obyektlərin ayrı-ayrı qrupları arasında ekoloji sertifikatlaşdırma fəaliyyətinin aparılması prosesində iştirak etmək;

-ekoloji sertifikatlaşdırma və sınaq-analitik laboratoriyaları (mərkəzləri) üzrə orqanların akkreditasiyası materiallarının müzakirəsində iştirak etmək.

Ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin elmi metodiki mərkəzləri aşağıdakılar üçün cavabdehdir:

-ekoloji sertifikatlaşdırma sistemini inkişafı və mükəmməlləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması;

-ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində qayda və prosedurların layihələrinin hazırlanması;

-ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanların akkreditləşdirilməsi;

-sınaq-analitik laboratoriyalarının (mərkəzləri) akkreditləşdirilməsi;

-ekoloji sertifikatlaşdırma və sınaq-analitik laboratoriyalar (mərkəzləri) üzrə akkreditləşmiş orqanlar ilə lisenziya müqavilələrinin hazırlanması və bağlanılmasına görə; digər funksiyalarını yerinə yetirilməsinə görə.

Sertifikatlaşdırma üzrə bilavasitə fəaliyyət ekoloji sertifikatlaşdırma orqanları tərəfindən aparılır və aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

-normativ sənədlər fondunu aktuallaşdırır və formalaşdırır (kompleksləşdirirlər);

-onların fəaliyyətini həyata keçirilməsi üçün zəruri olan təşkilat-metodik sənədləşmələri işləyib hazırlayırlar;

-sertifikatlaşdırılması üçün sifariş ərizələrinin qəbulu və baxılması işlərini yerinə yetirir;

-onlar üzrə qərarlar hazırlayırlar və ərizəçilərlə qarşılıqlı əlaqələr yaradırlar;

-hər bir konkret halda sınaq-analitik laboratoriyalarının (mərkəzləri) və istehsal nəzarətinin həyata keçirilməsi orqanını müəyyən edir və istehsal yoxlamaları və sınaqları təşkil edirlər;

-fəaliyyət sferasında ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanlara təhkim edilmiş

obyektlərin sertifikatlaşdırılması prosesini aparır, ekosertifikatlar verirlər;

-obyektlərə verilmiş ekosertifikatların fəaliyyətini dayandırır və ya onları ləğv edir;

-onlara verilmiş səlahiyyət çərçivəsində ərizəçiləri (onların tələbi ilə) zəruri informasiya ilə təmin edirlər;

-sertifikatlaşdırılmış obyektlərin siyahısı tutulur və ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin reysterinə daxil edilmək üçün müvafiq sənədləri təqdim edirlər;

-ekoloji sertifikatlaşdırılmış obyektlərə nəzarət təftişi həyata keçirirlər;

-ekauditorların attestasiyadan keçirilməsi prosesində iştirak edir və əgər akkreditasiyada nəzərdə tutulmuşdursa, onların fəaliyyətinə nəzarət təftişi həyata keçirirlər.

Sınaq-analitik laboratoriyaları (mərkəzləri) tərəfindən analiz və sınaq işləri aparılır və nəticələr protokolla rəsmiləşdirilir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə işlər həmcins məhsulların sertifikatlaşdırılma sisteminin yaradılması yolu ilə təşkil edilir, onların istehsalı xüsusiyyətlərinin uçuotu ilə sertifikatlaşdırma qaydaları müəyyən edilir (eyni növlü təbiət obyektləri, həmcins məhsullar, təbii resursların istehsalı baş verən texnoloji proseslər üçün).

Ekologiya və Təbii sərvətlər nazirliyi öz səlahiyyətlərini sertifikatlaşdırma orqanları və sınaq-analitik laboratoriyaları (mərkəzləri) orqanlarına, onların akkreditasiyası əsasında həvalə edir. Əgər ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində eyni növ məhsul sertifikatlaşdırılması üzrə bir neçə orqan akkreditləşmişdirsə, onda ərizəçi onlardan istənilən birində sertifikatlaşdırma fəaliyyətini aparmaq hüququna malikdir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma və fəaliyyət Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi ilə bağlanmış lisenziya müqavilələrinin əsasında həyata keçirilir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində akkreditləşmiş ekosertifikatlaşdırma orqanları və sınaq-analitik laboratoriyaları (mərkəzləri) kimi Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yerli ərazi bölmələri və ona tabe olan təşkilatlar və hüquqi şəxs statusuna malik olan digər müstəqil təşkilatlar da ola bilərlər. Sınaq-analitik laboratoriyaları (mərkəzləri) orqanlarının akkreditasiyası proseduru, bu

laboratoriyaların (mərkəzlərin) akkreditləşdirilməsi nəticələrinin digər sistemində tanınması haqqında Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin qərarı ilə əvəz edilə bilər.

Sertifikatlaşdırma aparılması qaydalarına ümumi tələblər “məhsulların sertifikatının aparılması haqqında” qanunun sənədlərində müəyyən edilmişdir. O istehlak malları da daxil olmaqla konkret həmcins məhsul növlərinin məcburi və könüllü sertifikatlaşdırılması zamanı bilavasitə tətbiq oluna bilər. Onun əsasında Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi zəruri hallarda onun istehsal xüsusiyyətləri, sınaq tədarük və istismarı xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həmcins məhsul növlərinin ekoloji sertifikatlaşdırılması qaydalarını işləyib hazırlaya bilər.

Sertifikatlaşdırma zamanı məhsulların xarakteristikası yoxlanılır və metodlarından istifadə olunur . Bu da öz növbəsində:

-məhsulların eyniləşdirilməsinin, o cümlədən təsnifatı qruplaşdırılmaya aidiyyətinin, texniki sənədlərə uyğunluğunu, mənşəyinin verilmiş partiyaya aid olmasının və s. yoxlanılması;

-məhsulun, bu məhsul üçün bütün normativ sənədlərdə müəyyən olunmuş qaydalara, vətəndaşların həyatı, sağlamlığı və əmlakları, ətraf mühit üçün onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tələblərə hansı ki, onların adı qaydada istifadəsi saxlanması və daşınması zamanı, məcburi sertifikatlaşdırılması zamanı qanunvericilik aktları əsasında yoxlanılmalıdır, bu da tələblərə uyğunluğunun tam və dürüst şəkildə təsdiq edilməsinə imkan yaradır.

Ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə işlərin aparılması qaydası aşağıdakı fəaliyyətlərin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur;

-ərizəçi tərəfindən konkret obyektin ekoloji sertifikatlaşdırılması haqqında ərizə-deklarasiya ilə ekoloji sertifikatlaşdırılması haqqında səlahiyyətli orqana müraciət edilməsi;

-sınaq laboratoriyasının (mərkəzinin) seçilməsi;

-götürülmüş nümunələr (problar) üzrə tədqiqatların və ya sınaqların keçirilməsi;

-sertifikatlaşdırılan obyektin, ona qoyulmuş tələblərə uyğunluğunun

müəyyən edilməsi və sertifikatın verilib verilməməsi barədə qərarın qəbul edilməsi;

-ekoloji sertifikatlaşdırmanın nəticələri haqqında ərizəçilərin məlumatlandırılması;

-sertifikatlaşdırmanın müsbət nəticələrinə əsaslanaraq ekoloji sertifikatın verilməsi və obyektin ekoloji sertifikatlaşdırma sisteminin reysterinə daxil edilməsi;

-texnoloji proseslərin stabilliyi üçün, obyektin sertifikasiya xarakteristikasının dinamikası üçün nəzarət təftişin həyata keçirilməsi.

Təqdim olunmuş ərizə ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqan tərəfindən baxılır və qısa müddətdə, qeydiyyatı alındığı gündən etibarən 15 gün ərzində ərizəçiyə qəbul olunmuş qaydalara uyğun sertifikatlaşdırılmasına əsaslanan bütün başlıca sertifikatlaşdırma şərtlərini özündə ehtiva edir, o cümlədən sertifikatlaşdırma sxemi gərəkli texniki sənədlərin siyahısı, məhsulların sınağın aparılacaq akkreditləşmiş sınaq laboratoriyalarının (mərkəzlərinin) siyahısı, istehsalın və ya keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırmasını aparan orqanların siyahısı (əgər bu sertifikatlaşdırmada nəzərdə tutulmuşdursa) göstərilir. Bundan sonra ərizəçi konkret sınaq laboratoriyasını (mərkəzi) istehsalın və keyfiyyət sisteminin sertifikatlaşdırması üçün orqanı seçir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma üçün sınaqlar verilmiş məhsulların sertifikatlaşdırılması zamanı istifadə olunan normativ sənədlərdə tutulmuş qaydada sınaqların aparılması hüquqi altında akkreditləşmiş sınaq laboratoriyalarında aparılır. Belə sınaqlarda tam obyektliyinə görə sınaq laboratoriyalarına təhkim edən ekoserifikatlaşdırma orqanı da məsuliyyət daşıyır. Bu cür hallarda sınaqlar üzrə tərtib olunan protokol ekoserifikatlaşdırma orqanı və sınaq laboratoriyasının (mərkəzinin) səlahiyyətli mütəxəssisləri tərəfindən imzalanır.

Buna görə də sınaqlar, nümunələr onların konstruksiyası, tərkibi və istehsalı texnologiyası eynilə istehlakçılara çatdırılan məhsulda olduğu kimi olmalıdır. Sınaq prosesindən keçmiş nümunələr məhsulun istifadə müddəti ərzində və ya sertifikatın fəaliyyət müddətində saxlanılır. Nümunələrin konkret saxlanma

müddəti həmcins məhsulların ekoloji sertifikatlaşdırılması qaydaları ilə müəyyən edilir. Nümunələrin düzgün seçilməsi, sınaqların düzgünlüyünə təsir edən, onların saxlanması, qablaşdırılması, daşınması və digər prosedurlara görə sınaq laboratoriyaları məsuliyyət daşıyırlar.

Sertifikatlaşdırma prosesinin keçən məhsul nümunələrinin sınaq protokolları ərizəçiyə və sertifikatlaşdırma üzrə orqana təqdim olunur. Sınaq protokollarının sürətləri, sertifikatın qüvvədə olduğu müddətdən gec olmayan vaxta qədər, saxlanılmaq üçün götürülür. Protokolların sürətlərinin konkret saxlanılma müddəti həmcins məhsulların sertifikatlaşdırılması sistemində və sınaq laboratoriyalarının sənədlərində təsdiq edilir.

Ərizəçi qərar da göstərilmiş sənədləri, o cümlədən əgər bu Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmişdirsə, dövlət idarə etmə orqanlarının tərəfindən öz səlahiyyətləri çərçivəsində müəyyən edilən tələblərə məhsulun uyğunluğu haqqında sənədlər ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqana təqdim olunur. Ərizəçidə bu sənədlərin mövcud olmadığı halda sertifikatlaşdırma üzrə orqan ərizəçinin bu sənədlərin əldə edilməsi məqsədi ilə onun səlahiyyətli orqanlarla qarşılıqlı əlaqələrini təmin edir (onları sertifikatlaşdırma ilə bağlı işlərin həcmində hesaba alaraq)

Ərizəçi sertifikatlaşdırılması sistemi tərəfindən tanınmış və ya akkreditləşdirilmiş milli və xarici laboratoriyaları (mərkəzləri) tərəfindən aparılmış sınaq haqqında sənədlər və ya məhsulların istehsal hazırlanması və qoyulması zamanı aparılmış sınaq protokollarının (bu protokolların fəaliyyəti müddəti nəzərə alınmaqla) ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqana təqdim edə bilər.

Təqdim olunmuş sənədlərin yoxlanılmasından sonra sertifikatlaşdırma üzrə orqan uyğunluq sertifikatının verilməsi haqqında və yaxud müvafiq sənədlərdə əks olunduğu kimi tam dəqiqləşdirmə üçün çatışmayan sınaqların aparılması haqqında qərar qəbul edir. Sertifikat qanuniləşdirildikdən sonra o, qeydiyyatda alınmalıdır. Sertifikat yalnız qeydiyyat nömrəsi olduqdan sonra həqiqi hesab edilir. Sertifikatlaşdırma sxeminə uyğun olaraq sertifikatın verilməsi üçün əsas kimi çıxış edən bütün sənədlər sertifikatda göstərilir. Məcburi ekoloji sertifikatlaşdırma

zamanı sertifikat məhsulun, verilmiş məhsul üçün müəyyən edilmiş bütün normativ sənədlərin tam şəkildə bütün tələblərə uyğun gəldiyi zaman verilir.

Məhsulun konstruksiyasında (tərkibində) və yaxud onun istehsalı texnologiyasında, ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzrə normativ sənədlərin tələblərinə məhsulun uyğunluğuna təsir edə biləcək dəyişiklərin edilməsi zamanı bunun haqqında qabaqcadan sertifikat verən orqanı məlumatlandırılır həmin məhsulun istehsalı vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və yaxud yeni sınaqların aparılması haqqında qərar qəbul edilir.

Sertifikat təqdim olunan məhsul sistemində qəbuledilmiş uyğunluq nişanı ilə markalanır. Uyğunluq nişanı məhsulun və (və ya) taranın, qabın və müşayiət edici sənədin üzərinə vurulur. Məhsulun uyğunluq nişanı ilə markalanması hüquqi sertifikatlaşdırma üzrə orqan tərəfindən müvafiq xüsusi icazəyə (lisenziyaya) malik istehsalçıya (satıcıya) verilir. Məhsulun uyğunluq nişanı ilə markalanması– istehsalçının (satıcının) borcudur.

Əgər ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanı ekoserifikatın verilməsindən imtina edilməsi haqqında qərar qəbul edirsə və ərizəçi bu qərarla razılaşmadığı halda o, bunun haqqında Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə şikayətlə müraciət edə bilər.

Texnoloji proseslərin stabilliyi üçün, obyektin sertifikasiya xarakteristikasının dinamikası üçün nəzarət təftişin həyata keçirilməsi-ekoloji sertifikatlaşdırma prosesinin son mərhələsidir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanlar və sınaq–analitik laboratoriyalarının (mərkəzlərinin) fəaliyyətinə nəzarət Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən, akkreditasiya attestatı və lisenziya–müqavilənin tam fəaliyyət dövrü ərzində həyata keçirilir. Təftiş–nəzarət fəaliyyətinə görə ödəmələr lisenziya–müqavilədə müəyyən olunmuş şərtlərə müvafiq olaraq lisenziya sahibi tərəfindən ödənilir.

Obyektin sertifikatlaşdırma xüsusiyyətlərinin dinamikasının stabilliyi üçün bilavasitə təftiş–nəzarət ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində attestasiyadan keçmiş (tövsiyyə edilmiş) ekspert–auditor tərəfindən aparılır. Lisenziya–müqavilə

şərtlərinə müvafiq olaraq lisenziya sahibi ekspert–auditor üçün onun tərəfindən təftiş–nəzarətin həyata keçirilməsi üçün bütün gərəkli şərtlərin yaradılmasına və təşkilati–texniki məsələlərin həlli ilə bağlı xərclər də daxil olmaqla təftişin aparılması üçün bütün xərclərin ödənilməsinə borcludur. Nəzarət, realizə olunan məhsulun sertifikatlaşdırma zamanı təsdiq edilmiş qaydada müəyyən edilmiş tələblərə uyğunluğunun davam edilməsinin təsdiq edilməsi üçün zəruri olan məhsul nümunələrinin sınağı və digər sınaqları özünə daxil edən periodik və plandan kənar formada aparılır.

Belə nəzarət bir qayda olaraq aşağıdakı fəaliyyət növlərini əhatə edir:

-sertifikatlaşdırılan məhsul haqqında daxil olan informasiyaların təhlili; nəzarətin aparılması üçün qrupun yaradılması; üzərində yoxlama işlərinin aparılması.

Təftiş–nəzarətin nəticələri məhsul nümunələrinin sınağının nəticələrinin qiymətləndirilməsi və digər yoxlamalar verilən aktla rəsmiləşdirilir, sertifikatlaşdırılan məhsulun istehsal vəziyyəti haqqında və verilmiş sertifikatların fəaliyyətinin uzadılması (saxlanması) haqqında ümumi yekun qərarı verilir. Təftiş–nəzarət aktı ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanda saxlanılır, onun surəti isə istehsalçıya (satıcıya) və təftiş–nəzarətdə iştirak etmiş təşkilatlara göndərilir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma zamanı nəzarət edilən normativ sənədlərin tələblərinə məhsulun uyğunsuzluğu hallarında və aşağıdakı digər hallarda təftiş–nəzarətin nəticələrindən asılı olaraq ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqan sertifikatın fəaliyyətini ləğv edə və yaxud dayandıra bilər və uyğunluq nişanlarından istifadə hüququna lisenziyanı ləğv edə bilər:

-məhsulun normativ sənədlərində və ya sınaq qaydalarında dəyişiklik edildiyi halda;

-məhsulun komplekliyində və konstruksiyasında (tərkibində) dəyişiklik edildiyi hallarda;

-istehsalın təşkilində və (və ya) texnologiyasında dəyişiklik edildiyi hallarda;

-texnologiyanın tələblərinin, nəzarət və sınaq metodlarında dəyişiklik

edilməsi (əməl edilməməsi) hallarında-əgər sadalanan dəyişiklər məhsulun sertifikatlaşdırma zamanı nəzarət edilən normativ sənədlərin tələblərinə uyğunsuzluğuna gətirib çıxara bilərsə.

Normativ aktlara konkret şərtlər müəyyən olunur ki, onların əsasında bu və ya digər qərarla qəbul olunur. Belə ki, sertifikatın fəaliyyətinin dayandırılması və uyğunluq nişanından istifadə hüququna lisenziyanın ləğv edilməsi qərarı o halda verilir ki, əgər lisenziya verən orqanla razılaşdırılmış təsdiqedicə tədbirlər yolu ilə ərizəçi aşkara çıxarılmış uyğunsuzluq səbəblərini aradan qaldırma və akkreditə olunmuş laboratoriyalarda təkrar sınaqlar aparılmadan məhsulun normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğunu təsdiq edə bilər. Əgər, bunu etmək mümkün deyildirsə sertifikatın fəaliyyəti dayandırılır və uyğunluq nişanlarından istifadə etmək hüququ lisenziya ləğv edilir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma fəaliyyətinin dayandırılması və ya fəaliyyətin ləğv edilməsi haqqında informasiya sertifikat verən orqan ərizəçiyə, bu fəaliyyətin iştirakçılara, Dövlətstandarta, eyni növlü məhsulların ekoloji sertifikatlaşdırması sistemində digər maraqlı iştirakçılara məlumat verilir. Bu informasiyanın çatdırılması qaydası və müddəti eyni növlü məhsulların sertifikatlaşdırılması qaydaları ilə müəyyənləşdirilir. Sertifikatların ləğv edilməsi haqqında qərar, onun Dövlət reyestrindən çıxarıldığı andan qüvvəyə minir.

Ekoauditorlar, ekoloji sertifikatlaşdırma sistemində həm bu sistemin istənilən struktur şöbəsinə tam ştatlı əməkdaşlar və həm də sertifikatlaşdırma və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi cəlb oluna bilər. Ekoauditorlar ekoloji sertifikatlaşdırma sistemi qaydalarına uyğun təsis edilmiş komissiya tərəfindən attestasiyadan keçirilir. Qoyulan məsələlərə uyğun olaraq işçi qrupunun tərkibində və ya individual formada fəaliyyət göstərməklə ekoauditorlar aşağıdakı funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin edir:

-ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanların və sınaq-analitik laboratoriyalarının (mərkəzlərin) akkreditləşməsi prosesində iştirakçı qismində çıxış edirlər;

-konkret sınaqlarda və ekoloji sertifikatlaşdırma obyektlərinin

sertifikatlaşdırılması prosesində iştirakçı qismində çıxış edirlər;

-ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqanların və sınaq–analitik laboratoriyaların (mərkəzlərin) fəaliyyətinə təftiş–nəzarətin həyata keçirilməsində iştirak edirlər;

-appelyasiyaya dair sənədləri və qərarları hazırlayırlar.

Iştirakçılar arasında ekoloji sertifikatlaşdırmanın aparılmasına dair məsuliyyət aşağıdakı formada bölüşdürülür:

-istehsalçı (satıcı, tədarükçü) məhsulun, texnoloji proseslərin ətraf mühitin mühafizəsinə dair, sertifikatlaşdırma zamanı nəzarət edilən normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğuna görə və uyğunluq nişanından düzgün istifadə olunmasına görə məsuliyyət daşıyır;

-satıcı realizə etdiyi məhsulların sertifikatının uyğunluq nişanın olmasına görə məsuliyyət daşıyır;

-sınaq–analitik laboratoriyaları (mərkəzləri), onun tərəfindən aparılan sertifikatlaşdırma prosesi üçün sınaqların normativ sənədlərin tələblərinə uyğunluğuna görə və onların nəticələrinin obyektivliyinə və düzgünlüyünə görə məsuliyyət daşıyır;

-ekoloji sertifikatlaşdırma üzrə orqan uyğunluq sertifikatının verilməsinin düzgünlüyünə və fəaliyyətinin təsdiqlənməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Ötən il üçün atmosfərə atılan norma daxilində və normadan yüksək tullantılara görə ödənişlər – atmosfərə çirkləndirici maddələrin faktiki tullantısına görə müəyyən olunmuş ödəniş məbləği haqqında məlumatları əhatə edir.

Konkret çirkab sularının təmizlənməsi üçün işlənib hazırlanmış texnologiyaların olmaması səbəbindən çirkab sularının atılmasının zəruriliyi əsaslandırılmalı, axar suların sanitar xarakteristikası, həcmi və kimyəvi tərkibi haqqında məlumat verilməli: tullantıların sanitar etibarlılığını və təhlükəsizliyini təsdiq edən hidrogeoloji və geoloji kəşfiyyatla və eləcə də hidrokimyəvi ; sanitar-bioloji tədqiqatlar aparılmalı; axar suların atılması rejimi (sutkalıq sərfiyyat, təzyiq, ehtiyat tutumları və s.) və su hopduran quyu və yataqların konstruksiyası yuxarıda göstərilən sututarların çirklənməyə qarşı izolyasiyası üsulları müəyyən edilməli, axar suların axıdılmasına nəzarət metodları seçilməlidir.

Hər hansı bir məhsulun istehsalında istehsalçı çox zaman seçim qarşısında qalır: daxili bazarda rayıq satılmış məhsulla eyni olan bir məhsul istehsal etməli, yoxsa məhsulun mövcud tələblərinə uyğun məhsul istehsal etməli və ya eyni məhsulu başqa bir mal kimitəqdim edib istehsal etməli.

Müəyyən bir sıra cəhətlər adı çəkilmiş bir variantın tərəfində çıxış etsə də ümumiləşdirmələr etmək ehtiyatsızlıq olardı. Hər bir halda firma bütün müsbət və mənfi keyfiyyətləri və uzunmüddətli perspektivləri ölçüb biçməlidir. Əslində isə bunun üçün bir neçə parametrləri nəzərə almaq lazımdır:

- Məhsul, onun təmin etdiyi fiziki xarakteristika və funksiyalar
- Alıcı üçün əlavə xarakteristikalar və onun ekolojiliyini nəzərə alaraq yenə də məhsul istehsalı
- Mövcud bazarın həcmi və onun agentlərinin alıcılıq qabiliyyətləri
- Uyğunlaşma məsrəfləri və əvəzində gözlənilən gəlir
- İxrac şirkətinin ölçüsü, onun məhsulun eynicinsliyi və ya əksinə müxtəlifcinsliyinə can atması ilə şərtlənən istehsal mədəniyyəti.

Əgər satış siyasəti “məhsulu olduğu kimi götür və alıcı tap” standart şüarına uyğun gəlsə, bu yanaşma bir az əziyyət, istehsal marketinq məsrəfi, şirkətin rəhbərliyinin cavabdehliyini tələb edir. Müəyyən bir müddət üçün bu yanaşma çox əlverişli ola bilər. Məs: əgər şirkət çoxlu sayda bazarda ehtiyac duyulan məhsul istehsal edirsə və rəqiblər tərəfindən tez saxtalaşdırılmırsa, əgər bazar məhsulun spesifik xüsusiyyətlərinə tələbləri dəyişirsə, məs: onun ətraf aləmə təsiri və ya beynəlxalq satış şirkətlərinin təzyiqi nəticəsində şirkət rəhbərliyi yeni tələblərə cavab verən məhsul istehsalı ilə maraqlana bilər. Konkret müştərilərin razı salınması üçün dəyişikliyin hazırlanması çox effektiv strategiyadır. Bu məhsulun böyük sayda oxşar sayda tələbli müştərilərə uyğunlaşdırılmasına yönəldilə bilər. Bu zaman söhbət məhsul uyğunlaşmasından və ya ayrı bazar istehlakçılarının üstün tutduqları cəhətlərinin təmin olunması- bazara uyğunlaşmasından gedir.

Bazarın əsas tələbləri məhsulun ekoloji xarakteristikalarına yəni bu məhsulun ətraf mühitə və istehlakçıların sağlamlığına təsirinə verilir. Bu halda firma rəqabət qabiliyyətli və gəlirli məhsulun istehsalına çalışır. Bu zaman şirkət lazımlı

xarakteristikaları almaq üçün İSO 9000, İSO 14001, EMAS və s. tipli beynəlxalq və ya yerli keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlarından könüllü olaraq keçir və bu zaman şirkət xarici ekspertləri də dəvət edə bilərlər. Lakin bu yol zamanı böyük maliyyə dəstəyi tələb edir və hər zaman özünü doğrultmur. İstehlakçı bu standartların adını bilməyə və uyğunluq sertifikatının alınmasının çətinliyini anlamaya bilər. Bu baxımdan ekoloji markalanma istehlakçı üçün daha aydındır və sertifikatlaşma prosesi daha çox vaxt və maliyyə tələb edir. İlk dəfə eko nişanlama AFR-də 1987-ci ildən tətbiq olunur. Kanada, Yaponiya və Norveç bu sistemi 1989-cu ildə qəbul edib.

Ekoloji nişanlanmanın əsas məqsədi istehlakçıları ətraf mühitə ən az ziyan göstərən məhsulları seçməyə sövq edən informasiyalarla təmin etməkdir. Ekoloji nişanlanma məsələləri məhsulun həyatının bütün mərhələlərində təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır: ən yaxşı ekoloji xarakteristikalı məhsulun satışına dəstək; ekoloji cəhətdən mənfi xarakteristikalı məhsulların xarici ölkələrdən idxalının qarşısının alınması; ekoloji təhlükəsizlik və məhv etmə baxımından istehsal tullantılarının qiymətləndirilməsi. Xarici təcrübələrin analizi göstərir ki, hal-hazırda məhsulun ekoloji nişanlanmasında İSO 14024 “Environmental labels and declarations-Guiding principles” standartından istifadə olunur.

Beynəlxalq ticarətin daim böyüyən həcmi nəzərə alaraq informasiya ötürülməsinin əsas forması kimi işarələr daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Adətən bu işarələr hər hansı bir ölkənin deyil bütün dünyanın və ya regionun ticarət məkanına uyğundur və məhsulun tipindən asılı olur və mətn üzərində qurulmur.

1992-ci ildən Avropa İttifaqı ətraf aləmə ən az ziyan verən istehlak mallarının nişanlanması üçün yaşıl 12 ulduz ləçəkli və ortasında “E” hərfi olan gül təsvir olunur. Belə işarə Avropa İttifaqı ekoloji normalara istinadən səlahiyyətli ölkə üzvləri tərəfindən mənimsənilir. Lakin o ərzağın əczaçılıq məhsulları haqqında xüsusi qaydaları fəaliyyət göstərən təhlükəli kimyəvi maddələrin nişanlanması üçün tətbiq olunur. Avropa İttifaqı ekoloji nişanı beynəlxalq (məs: Almaniya məhsul qarantiyaları institutu tərəfindən əsas qoyulmuş “mavi mələk”, “yaşıl nöqtə” və ya Skandinaviya ölkələri “ağ qu” kimi) ekoloji nişanları təkzib etmir.

Qərbi Avropa ölkələrinə ekoloji təmiz məhsulu ixrac edən şirkətlər tərəfindən ekoloji sertifikatlaşdırılma və nişanlanmanın tətbiqi bir çox hallarda bu məhsulun qiymətini 20-30% azaldır.

Ümumiyyətlə, şərti olaraq 3 qrupa bölünə bilən beynəlxalq işarələrdən istifadə olunur:

I istehsalçının yenidən istifadə və ya yenidən istehsala yarayan qablaşdırmadan istifadə etdiyini göstərən simvollar aiddir. Belə işarələrə məsələn, alman işarəsi olan “yaşıl nöqtə” və s. bu kimi işarələr aiddir.

II və III qrupa ətraf aləmə qayğılı münasibətə çağıran və məhsulun özünün istehsalının təbiətə ziyan gətirmədiyini təsdiq edən işarələr aiddir.

Ekoloji təmiz ərzaq məhsulları üçün dünyada vahid razılaşma və qaydalar yoxdur, “ekoloji təmiz məhsul”termini özü isə çox ümumi və qeyri- müəyyən olduğu üçün çox zaman onun müxtəlif cür təhlil olunmasına səbəb olur. Buna görə də öz məhsulunun xüsusi keyfiyyətlərini (ekoloji təmiz ərazidə becərilib, kimyəvi maddələrdən istifadə olunmayıb) xüsusən qeyd etmək üçün istehsalçı ya bu tip aydınlaşdırmaları “ekoloji təmiz məhsul” bəyannaməsi ilə birlikdə və ya onun yerinə tətbiq etməsini məsləhət görmək olar.

Fəsil III. Ətraf mühitin mühafizəsi və təbiətdən istifadəyə iqtisadi mexanizmlərin tətbiqi

3.1. İqtisadi mexanizmlərin tətbiqinin müasir vəziyyəti

Ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadi mexanizminin keçid dövründə təkamülü prosesinə aydınlıq gətirilməsi baxımından qeyd edilən vasitələrin tətbiqi məsələlərinin ətraflı nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Ölkəmizdə Ətraf mühitin mühafizəsinin və təbiətdən istifadənin iqtisadi mexanizmləri “Ətraf mühitin mühafizəsi” haqqında Qanunda öz əksini tapmışdır[10].

Azərbaycanda təbii sərvətlərin ödənilməsi sistemi, təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödənişlər (torpaq, meşə əmlakının, su obyektlərinin, vahid təbiətin, torpaq sahəsinin istifadəsi üçün) ilə yanaşı, ətraf mühitə mənfi təsir üçün ödəniş də daxildir. Təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödəmələr, ətraf mühitin idarə edilməsi üçün ödəniş, təbii ehtiyatlara görə ödəniş, təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödənişlər - təbii ehtiyatların istifadəsi üçün ödənişlərin müəyyənləşdirilməsində qanunverici, hüquqi və iqtisadi doktrinanın istifadə etdiyi bir siyahıdır.

Təbii resurslardan istifadəyə görə ödənişlər qanunvericilik qaydasında müəyyən edilmiş dövlət xarakterli təbiətin icbari ödənişlərinin bir növüdür; onların hesablanması və ödənilməsi proseduru, normativ hüquqi aktlar müəyyən edilmiş hallarda müəyyən edilir.

Təbii resurs ödənişlərinin mürəkkəb xarakteri həmçinin əvəzini verən, stimullaşdırıcı, maliyyə və ekoloji cəhətdən fərqlənən funksiyaların müxtəlifliyində də özünü göstərir.

Tazminat funksiyası, zərərin ödənilməsi məqsədilə ödənilmiş ödənişlər göndərməklə həyata keçirilir

Bu stimullaşdırıcı funksiya vergi ödəyicilərinin təbii ehtiyatlardan həddindən artıq istifadədən qaçırmaq üçün ətraf mühitə mənfi təsirlərin səviyyəsinin azaldılmasında iqtisadi maraqların artırılmasına yönəlmişdir.

Təbii resurs ödənişlərinin kompensasiya və stimullaşdırıcı funksiyaları yalnız vəsaitlərin alınacağı və ətraf mühitin qorunması, təbii ehtiyatların bərpası üçün sərf ediləcək xüsusi fondların yaradılması vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Maliyyə funksiyası pul vəsaitlərinin necə istifadə edildiyini göstərmədən dövlət və ya bələdiyyə büdcəsinə vəsaitin köçürülməsini nəzərdə tutur.

Müəyyən təbii resurslara görə ödənişlərinin hüquqi xarakterli məsələsi bu gün mübahisəli məsələdir. Təbii ehtiyatların istifadəsi üçün bu və ya digər məcburi ödənişin hüquqi xarakteri, onun yaradılmasının xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. Müəyyən bir təbii resursa görə ödənişin hüquqi xarakteri tamamilə nəzəri məsələ olmayıb, praktiki əhəmiyyətə də malikdir. Ödənişin müəyyən bir hüquqi formaya aid edilməsi əsasən ödənişin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan məqsədlərdən asılıdır.

Bəzi təbii ehtiyatlar üçün bir sıra ödənişlərin və ətraf mühitə mənfi təsirlərin daha əsaslı baxılmasını təklif edirik.

“Ətraf mühitə mənfi təsirə görə ödəniş” termini Azərbaycan qanunvericiliyində nisbətən yeni - "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq müəyyən edilmişdir [10]. Ümumiyyətlə, ətraf mühitə mənfi təsir iqtisadi və insanların digər fəaliyyətinin ətraf mühit komponentlərinə təsiri kimi baş düşülür. Nəticədə fiziki, kimyəvi, bioloji və digər göstəricilərlə əlaqədar ətraf mühitin vəziyyətində mənfi dəyişikliklərə səbəb olur.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk illərində tətbiq olunmağa başlamış ətraf mühitə zərərli təsir göstərilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilən iqtisadi vasitələrə aşağıdakılar aid olmuşdur:

- su hövzələrinə çirkab suların axıtılmasına görə ödəmələr. Bu ödəmələrin normativləri bütün çirkləndiricilərin miqdarı izn həddindən çox olmayan hala kimi durulaşdırmaq üçün lazım olan müvafiq təbii obyektlərdə suyun miqdarı ilə müəyyən olunmuşdur. Normativin səviyyəsi Kür çayı, həmçinin digər çaylar və Xəzər dənizi üzrə fərqlidir.

- atmosferin çirkləndirilməsinə görə ödəmələr. Həmin ödəmələr üçün normativlər 1 ton çirkləndirici maddələrin tullanımasına görə müəyyən

edilmişdir. Bu vaxt ödəmə normativləri atmosfer havasına tullanılan çirkləndiricilərin konkret inqrediyentləri üzrə fərqləndirilmişdir. Əvvəlcə əsas istehsal sahələrini əhatə edən 88 inqrediyent üzrə ödəmə normativi müəyyən olunmuş və sonrakı mərhələlərdə zərərli maddələrin siyahısının daha da artırılması nəzərə alınmışdır.

- müxtəlif yanacaq növlərindən istifadə ilə bağlı atmosfərə tullanılan çirkləndirici maddələrə görə ödəmələr. Belə normativlər müxtəlif yanacaq növlərinin tam yanmamasından yaranan çirkləndirici maddələrin atmosfer havasına tullanılan hər bir tonuna görə müəyyənləşdirilmişdir. Ödəmənin miqdarı yanacağın növünə (etilləmiş benzin, etilləşməmiş benzin, dizel yanacağı) görə fərqləndirilmişdir. Bu zaman yaranmış qazların zərərsizləşdirilməsi üçün neytrallaşdırıcılardan istifadə olunduqda ödəmə normativləri üçün 0.75 əmsalından istifadə edilməsi qənaətinə gəlinmişdir.

- bərk tullantıların yerləşdirilməsinə görə ödəmələr. Bu ödəmələrin normativləri bir ton tullantının yerləşdirilməsi üçün müəyyən olunmuşdur. Normativlərin səviyyəsi təhlükəli və təhlükəsiz tullantılar üzrə fərqləndirilmişdir. Lakin, atmosferin və su mənbələrinin mühafizəsinə görə xüsusi quraşdırılmış yerlərdə anbarlara yığılan tullantılara ödəmələr tətbiq olunmamışdır.

- respublikamızın ərazisində geniş yayılan yeraltı faydalı qazıntı yataqlarının istismarı zamanı ətraf mühitə dəymiş ziyanın ödəmə normativləri. Bu normativlər əsasən tikinti materialları üçün, belə matreerialların istifadə olunan 1 kub metri üçün müəyyən edilmişdir. Bu vaxt əgər yer təkinin qanunsuz istismarı zamanı ətraf mühitin başqa ünsürlərinə də ziyan vurulursa, ziyanın ümumi məbləği qəbul olunmuşdur.

Qeyd olunan iqtisadi üsulların tərkibinə və onların müəyyən olunması qaydalarına əsasən bir sıra qiymətləndirmələr aparıla bilər :

1. Bazar iqtisadiyyatına keçidin əvvəllərində Azərbaycanda ətraf mühitə təsirlərin qarşısının alınmasının stimullaşdırılmasının kifayət qədər geniş vasitələri tətbiq olunmağa başlanılmışdır. Bu zaman formalaşan mexanizmlər demək olar ki, müvafiq dünya təcrübəsinə uyğundur.

2. İqtisadi üsullarının tətbiqinin nəzəri əsasını təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti ilə ətraf mühitlə əlaqədar əmələ gələn xarici effektlərin internallaşdırılması olmuşdur. Təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə haqqında ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq çirkləndirici maddələrin tullanılmasına görə ödəmə çirklənmə nəticəsində ətraf mühitə vurulan ziyanın əvəzinin ödənilməsi kimi müəyyən olunmuş və onun sərəncamında qalan gəlirdən qanunvericiliyə əsasən iddia yönəldilə bilən bütün vəsait hesabına verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

3. Təhlükəli zərərli maddələrin atmosfərə tullanılması və təbii su hövzələrinə axıdılmasına görə ödəniş normativlərinin iki hissəli quruluşu tətbiq olunmuşdur. Birinci hissəyə çirkləndirici maddələrin müəyyən olunmuş limit daxilində atılmasına görə, ikinci hissəyə çirkləndirici maddələrin müəyyən olunmuş limitdən artıq atılmasına görə ödəmələr aid edilir. İzn həddindən yuxarı çirkləndirici maddələrin atmosfərə tullanılması və ya təbii su hövzələrinə axıdılmasının ətraf mühit üçün xüsusi təhlükə yaratdığını nəzərə alaraq həmin ödəmələrin nəzərdə tutulduğundan beş qat artıq ödənilməsi müəyyən olunmuşdur.

Ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin tullanılmasına görə ödəmələrin iki hissəli quruluşunun formalaşdırılması digər ölkələrin təcrübəsində də geniş istifadə edilir. Həmin təcrübəyə uyğun olaraq ödəmələr ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin tullanılmasına görə yox, həmin maddələrin təbii mühitin neytrallaşdırma biləcəyi həddən artıq həcmi üçün müəyyən olunur. Məhz həmin həddən sonra çirkləndirici maddələrin atılması ətraf mühitə zərər vurur, yəni xarici effekt-eksternal yaranır. Bu eksternalların internallaşması vasitəsi olaraq, ətraf mühitə atılan çirkləndirici maddələr üçün ödəmələrin müəyyən olunmasına ehtiyac yaranır. Bununla əlaqədar ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin tullanılmasına görə ödəmələrin baza normativləri həmin maddələrin izn həddindən artıq hissəsinə uyğun həcmi üçün də müəyyən edilir.

Lakin keçid dövrünün əvvəlində Azərbaycan Respublikasında formalaşdırılan ekoloji mühafizənin iqtisadi mexanizmində yuxarıda göstərilən qayda gözlənilməmişdir. Müvafiq ödənişlər ümumiyyətlə çirkləndirici maddələrin ətraf mühitə atılan bütün həcminə görə, həmin maddələrin atılmasının ekoloji

təhlükəsizlik baxımından yol verilə bilən hissəsini də əhatə etməklə müəyyənləşdirilmişdir. Belə qaydanın tətbiqi iki mühüm nöqsanlı cəhətə malikdir. Birincisi, təsərrüfat subyektlərinin bir qismi üçün həmin ödənişlərin tətbiqi onun iqtisadi məzmunu və təyinatına uyğun olmamışdır. Belə ki, ətraf mühitə nisbətən az miqdarda, daha doğrusu ekoloji təhlükəsizlik baxımından yol verilə bilən həddən aşağı həcmdə çirkləndirici maddələr atan müəssisələrin fəaliyyəti əslində ətraf mühitlə bağlı xarici effekt yaratmadığına baxmayaraq həmin müəssisələrdən müvafiq ödəmələr alınmışdır. İkincisi, göstərilən qaydaların tətbiqi şəraitində ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin atılmasına görə ümumiyyətlə bütün təsərrüfat subyektlərindən alınan ödəmələrin həcminin əsassız olaraq artırılmasına imkan yaranmışdır.

4. Çirkləndirici maddələrin ətraf mühitə tullanılmasına görə ödəmələr üzrə güzəştlər müəyyən edilmişdir. Müvəqqəti olaraq tətbiq edilməli olan həmin güzəştlər ayrı-ayrı təbiət istifadəçilərinin imkanları nəzərə alınmaqla müəyyən olunmuş və izn həddindən artıq atılmasına görə ödənişlərdən azad olunmasını və ya ödəmə məbləğinin qismən azaldılmasını əhatə etmişdir. Bu zaman təbiətdən istifadə edən sahibkarlar regional təbiəti mühafizə təşkilatları ilə razılığa gəlmiş ətraf mühiti mühafizə tədbirlərini reallaşdırdıqları yol verilmiş səviyyədə çox çirkləndirməsinə görə ödəmə çirkləndirici maddələrin normativ üzrə tullanması üçün tarif əsasında müəyyən edilmişdir.

Keçid dövründə iqtisadiyyatda böhralı halların olması ilə əlaqədar müəssisələrin bir çoxunun maliyyə vəziyyəti lazımi səviyyədə olmadığından ətraf mühitin çirkləndirilməsi ilə əlaqədar ödəmələrin ödənilməsində güzəştlərin tətbiqi məqsədəuyğun hal kimi ortaya çıxmışdır. Ancaq həmin dövrdə Azərbaycanın təbiəti mühafizə və təbiətdən istifadə üzrə qanunvericiliyində ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin atılmasına görə ödəmələrin tətbiqində güzəştlərin verilməsinin ölçüləri və şərtləri aydın surətdə müəyyən edilməmişdir. Həmin güzəştlərin tətbiqinin yerli icra hakimiyyəti orqanlarına həvalə edilməsi də bu sahədə sui-istifadə hallarının baş verməsinə yol açmışdır.

5. Bazara keçid iqtisadiyyatı dövründə formalaşmağa başlayan ekoloji tənzimləmə zərərli təsirlərin göstərilməsinin qarşısının alınmasının stimullaşdırılması üzrə vasitələr təbiətdən səmərəli istifadənin digər üsulları ilə əlaqələndirilmişdir. Qanunvericilikdə qeyd edilən ödəmələrin tətbiqinin təsərrüfat subyektlərini təbii ehtiyatların məqsədli istifadədən çıxarılmasına və onların keyfiyyətinin həmin təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin nəticəsi olaraq korlandığına görə əvəzinin ödənilməsindən, eyni zamanda təbiəti çirkləndirməkdən və başqa zərərli təsirlərdən qorunmasına əməl edilməsini, təbii resurslardan səmərəli istifadə, müəssisələrdə ekoloji təhlükəsizlik tələblərinə, sanitariya – gigiyenik normalarının, müəssisələrdə əməkçilərin, əhalinin və məhsul istehlakçılarının sağlamlığını qorumaq qaydalarının pozulması ilə əlaqədar vurulan ziyanı ödəməkdən və pozuntularla əlaqədar cərimələrdən azad etmədiyi təsbit olunmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ətraf mühitə zərərli təsirlərin qarşısının alınmasının stimullaşdırılması mexanizminin formalaşdırılmasının birinci mərhələsi, bu sahədə dolayı təsir göstərən vasitələrin yaradılması ilə səciyyəvi olmuşdur.

Həmin mərhələdə təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödəmələr tətbiq edilməyə başlanmışdır. Bu ödəmələr təbii ehtiyatlardan qənaətlə istifadə edilməsinin stimullaşdırılması əsasında ətraf mühitə zərərli təsirlərin azaldılmasına dolayı yolla da olsa təsir göstərir. Birinci mərhələdə müvafiq qanunvericiliklə bütün təbii ehtiyatlardan istifadənin pullu olması təsbit edilsə də əsas diqqət su ehtiyatlarından istifadəyə görə ödəmələrin tətbiqi mexanizmlərinin yaradılmasına yönəldilmişdir. Hökumət tərəfindən suyun keyfiyyət dərəcələrinə görə və mənbələrinə görə fərqləndirməklə su resurslarından istifadəyə görə ödənişlər təsdiq edilmişdir. Bununla yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikası və ölkənin qalan rayonları üzrə fərqləndirilməklə yeraltı su ehtiyatlarından istifadəyə görə ödəmə normativləri müəyyən edilmişdir.

Təbii resurslardan istifadəyə görə alınan haqq əslində resursların bilavasitə istifadəsi ilə bağlı ödəmələri və həmin resurslardan istifadə hüquqlarının əldə edilməsinə görə ödənişləri əhatə edir.

Keçid dövründə ekoloji mühafizənin iqtisadi metodlarının tətbiqinə keçidin digər əsas istiqaməti ətraf mühitə vurulmuş zərərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş vəsaitlərin formalaşdırılması olmuşdur. Bu istiqamət üzrə zəruri qanunvericilik bazasının yaradılmasına və konkret əməli addımların atılmasına başlanmışdır.

Təbiətdən istifadəyə və təbiəti mühafizəyə dair keçid dövrünün əvvəllərində yaradılan qanunvericilikdə ekoloji mühafizə mexanizmində ətraf mühitə vurulan ziyanın nəticələrinin ləğvinə istiqamətləndirilən bir sıra vəsaitlər müəyyənləşdirilmişdir. Bunlara daxildir:

- ətraf mühitə dəymiş zərərin kompensasiyası;
- təbii resurslardan istifadəyə görə ödəmələrin yığılması;
- təbiəti mühafizə fondunun yaradılması.

Birincisi - ətraf mühitə dəymiş zərərin kompensasiyası həmin zərərin aradan qaldırılmasına maliyyə təminatının formalaşdırılmasına şərait yaradır . Artıq qeyd edildiyi kimi, keçid dövrünün əvvəlində müvafiq kompensasiya ödənişlərinin təbii resursların məqsədli istifadədən çıxarılması, bu resursların keyfiyyətinin təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti nəticəsində pisləşdiyinə görə habelə təbiəti çirkləndirməkdən və digər zərərli təsirlər mühafizə tələblərinə riayət edilməsinin, istehsalatda ekoloji təhlükəsizlik qaydalarının sanitar-gigiyena normalarının, müəssisələrdə işləyənlərin, əhalinin və istehsal edilən məhsul istehlakçılarının sağlamlığını qorumaq tələblərinin pozulması ilə əlaqədar dəyən zərərlərə görə tətbiq edilmişdir.

Təbii resurslardan istifadəyə görə ödənişlər də ətraf mühitə vurulan zərərli təsirlərin nəticələrini aradan qaldırılmasına iqtisadi vasitə kimi təsir göstərməyə imkan açmışdır. Birinci fəsildə göstərildiyi kimi, təbii resurslardan istifadəyə görə ödənişlər ekoloji tənzimləmənin iqtisadi mexanizmində çoxfunksional rola malikdir. Bu ödənişlərdən daxil olan vəsaitdən ətraf mühitə vurulmuş zərərli təsirlərin

nəticələrinin aradan qaldırılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi də istifadə edilir. Bu sahədə ayrı-ayrı ölkələrin müsbət təcrübəsi mövcuddur. Lakin Azərbaycanda keçid dövrünün əvvəlində formalaşmaqda olan ekoloji tənzimləmənin iqtisadi mexanizmdə qeyd olunan təcrübədən istifadə nəzərdə tutulmamışdır. Ölkəmizdə müəyyən edilmiş müvafiq qaydalar təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödəmələrin ətraf mühitə zərərli təsirlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasına məqsədli şəkildə yönəldilməsini təmin etməmişdir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödənişlərin yerli büdcələrə və respublika büdcəsinə daxil edilməsi və həmin vəsaitlərdən ərazilərin sosial – iqtisadi inkişafı üçün istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda göstərilənlərlə əlaqədar, Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sistem transformasiyalarının başlanğıc mərhələsində təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə ödənişlərin ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadi mexanizmində fəal alətə çevrilməsi təmin olunmamışdır.

Ətraf mühitə vurulmuş zərərli təsirlərin aradan qaldırılmasının maliyyə təminatında mərkəzi rol təbiəti mühafizə ehtiyat fonduna məxsus olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün başlanğıcında bu fond üçün müəyyənləşdirilmiş kifayət qədər geniş funksiyaların arasında ətraf mühitə vurulmuş zərərli təsirlərin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi də əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Ekoloji fond təbii resurslardan istifadəyə, ətraf təbii mühitə çirkləndiricilərin atılışına görə tutulan vəsaitdən yönləndirilmiş, məqsədli və könüllü ödəmələr və digər mənbələr hesabına formalaşdırılır. Bizcə, ekoloji fondun maliyyələşmə mənbələrindən biri kimi ətraf mühitin çirklənməsinə gətirən hazır əmtəələrin satışından gələn vəsaitin 1-3% faizinin bu fonda köçürülməsi daha yaxşı olardı.

Respublikada bazar iqtisadiyyatına ilkin mərhələsində təbiəti mühafizə fondu ətraf mühitə dəyən zərərli təsirlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında elə bir rol oynamamışdır. Beləki, təbiəti mühafizə fondunun yaradılması və

formalaşdırılmasında müəyyən çətinliklər və ekoloji mühafizənin təşkilində, müəssisələrin maliyyə vəziyyətlərindəki obyektiv səbəblərlə əlaqədar olmuşdur.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün ilk illərində Təbiəti Mühafizə Ehtiyat Fondu (TMEF) mərkəzləşdirilmiş planlı təsərrüfatçılıq sisteminin bazasında əsasında formalaşmış və istifadə olunmuşdur. Yəni, adı çəkilən fondun işinin yeni şəraitə uyğunlaşdırılmağa macal olmamışdır. Eyni zamanda, bu müddətdə ətraf mühitə çirkləndirici maddələrin atılmasına görə müəssisələrdən və digər subyektlərdən yığılan ödəmələr tam olaraq fonda daxil edilməmişdir. Verilmiş qaydalara əsasən təbii su hövzələrinə çirkab suların axıdılmasına ödəmələr su kəməri - kanalizasiya təsərrüfatı obyektlərinin hesabına köçürülmüş və yaşayış məntəqələrini su ilə təmin etmədə istifadə olunan avadanlıqların və texnologiyanın mükəmməlləşməsinə sərf edilmişdir. Buna görə də ödəmələrdən toplanan vəsaitin çirkab sularının təbii su hövzələrinə axıdılması ilə bağlı ətraf mühitə dəyən zərərin aradan qaldırılmasına xərclənməsinə maliyyə vəsaiti kifayət etməmişdir. Bunlardan əlavə, keçid dövrünün ilk illərində makroiqtisadi sabilliyin olmaması və dərin iqtisadi böhran da fondun fəaliyyətinə mənfi təsir etmişdir.

Eyni zaman da, ətraf mühitə zərərli təsirlərin qarşısının alınmasının stimullaşdırılması üzrə birinci mərhələdə formalaşdırılan vasitələrinin kifayət miqdarda istifadəsinə imkan olmamışdır. Bu əsasən iki məsələ ilə əlaqələndirilmişdir.

Bir yandan, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə baş vermiş dərin iqtisadi böhran bütün sahələrin, o cümlədən ətraf mühitə zərərli təsir edən müəssisələrin fəaliyyətini iflic vəziyyətinə salmış və müəssisələrin demək olar ki, hamısı işini dayandırmışdır. Buna görə də ətraf mühitə zərərli təsirlərin qarşısının alınması məsələləri nisbətən ikinci plana keçmişdir. İkinci tərəfdən keçid dövrünün ilk illərində ümumi struktur dəyişiklik sistemində ekoloji idarəetmə üzrə islahatların aparılmasında gecikmələr olmuşdur. Bu isə öz növbəsində ekoloji idarə etmənin yeni iqtisadi metodlarının tətbiqi ilə bağlı məsələlərin yerinə yetirilməsinə mənfi təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasında nəzərdə keçirdiyimiz dövr üçün ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində nəzərdə tutulan iqtisadi vasitələrinin tam şəkildə formalaşdırılması və istifadə edilməməsinin həm də bu yöndə müəyyən edilən tədbirlərin xeyli dərəcədə keçid xarakterli olması ilə izah edilməlidir.

3.2. Su resurslarından istifadənin iqtisadi mexanizmləri və onların tətbiqi qaydaları

Qeyd olunduğu kimi ilkin mərhələdə suya görə ödəmələr məhdud çərçivədə tətbiq edilmişdir. Belə ki, ödənişlərin tətbiqi ilə əlaqədar yaranacaq neqativ sosial nəticələrin qarşısının alınması ilə bağlı kommunal - təsərrüfat obyektləri büdcədən maliyyələşən yaşayış məntəqələrini və sosial- məişət obyektlərini ehtiyaclarını ödəmək üçün yerüstü və yeraltı su mənbələrindən su götürərkən, kənd təsərrüfatı kompleksi obyektləri isə suvarma üçün yerüstü təbii su mənbələrindən su götürərkən müvafiq ödəmələrdən azad edilmişdir.

Su resurslarının mühafizəsinin və effektiv istifadə olunmasının davamlı inkişaf prinsipləri əsasında həyata keçirilməsini nəzərdə tutan həmin strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinin başlıca şərtlərindən biri ekoloji mühafizənin bazar təsərrüfatçılığı sisteminə adekvat mexanizmlərinin formalaşdırılmasıdır. Bu cəhətdən müasir dünyada təbiətdən istifadə mexanizmlərinin təkamülünün ümumi meyllərini nəzərə alaraq su resurslarının ekoloji mühafizəsində iqtisadi vasitələrin rolunun yüksəldilməsi vacibdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində ekoloji mühafizənin göstərilən vasitələrinin inzibati idarəetmə üsulları ilə əlaqəli tətbiqi bu sahədə mövcud olan problemlərin səmərəli həllində başlıca rol oynayır.

Bizcə, su resurslarının mühafizəsinin iqtisadi mexanizmi aşağıdakı funksiyaları özündə əks etməlidir:

- təbii su obyektlərinin hidroloji və hidrogeoloji rejiminin pozulmasına, təbii tənzimləmə qabiliyyətinin azalmasına qarşısının alınmasına təminatlar yaradılmalı;

- su hövzələrinin müxtəlif cür tullantılarla çirkləndirilməsinin qarşısının alınmasına təminatlar yaradılmalı;

- su hövzələrinin müxtəlif cür tullantılarla çirkləndirilməsinin qarşısının alınmasını və ya onun azaldılmasını stimullaşdırmalı;

- su resurslarının effektiv istifadəsi və ekoloji mühafizənin təmin olunması ilə əlaqədar tədbirlərin maliyyələşdirilməsi .

Göstərilən funksiyaların həyata keçirilməsi su resurslarının mühafizəsinin müxtəlif iqtisadi üsullarının tətbiqi əsasında müəyyən olunur. Bu üsulların içərisində suddan pullu istifadə əsas yer tutur.

Ölkədə bazar iqtisadiyyatının yaranmasının gedişində sudan istifadə üçün ödəmələr tətbiq olunmağa başlanmışdır. Eyni zamanda bu iqtisadi üsulun su resurslarının mühafizəsində yeri və rolunun təhlili zamanı onun çox funksyalılığı nəzərə alınmalıdır. İqtisadi mexanizmin bir elementi kimi su üçün ödəmələr :

-sudan qənaətlə istifadə olunmasını stimullaşdırır;

-su təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət subyektlərinin maliyyə təminatını yaradır;

-su təchizatına istiqamətlənmiş dövlət xərclərinin ödənilməsinə yardım edir;

-suların resurslarının mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasını stimullaşdırır .

Bizə görə, suyun istehlakçılara satılmasında toplanan pul vəsaitindən suyun ekoloji cəhətdən təmizlənməsi istiqamətində fondlar yaradıla bilər.

Sudan resurslarından istifadəyə görə ödəmələrin qeyd olunan funksiyalarının ayrılıqda hər birinin və yaxud da onların qarşılıqlı əlaqəli surətdə necə həyata keçirilməsi bu ödənişlərin müəyyən olunması və istifadəsinin qaydaları və mexanizmlərdən asılıdır.

Ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə su resurslarından istifadəyə görə ödəmələr qeyri-kənd təsərrüfatı istehlakçıları üzrə yerüstü su ehtiyatları üçün suyun keyfiyyət dərəcəsi və sügötürülmə mənbələrinə (Kür çayı və respublikanın digər çayları) görə fərqləndirilməklə, yeraltı su ehtiyatları üçün isə

iki regiona (Naxçıvan Muxtar Respublikası və qalan rayonlar) görə fərqləndirilməklə, 1992–ci ildən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında əsas su istehlakçısı olan kənd təsərrüfatında(rəsmi məlumatlara görə həmin sahənin payına bütünlüklə istifadə olunan suyun 60%- dən çoxu düşür) isə qeyd edilən ödənişlər 2002- ci ildən tətbiq olunmuşdur.

Mövcud qaydalara əsasən aqrar sahədə suyun istifadə qiymətləri onun keyfiyyətindən, istifadə təyinatından, su təsərrüfatı obyektlərinin səviyyəsindən, suyun götürülməsi və nəql edilməsi metodlarından və istehsal məsrəflərinin həcminə təsir edən başqa faktorlardan asılı olaraq bu və ya digər su təsərrüfatı sistemləri üzrə fərqləndirilir. Əkinlərin, həyətyanı sahələrin, örüşlərin, qış otlaqlarının suvarılmasında istifadə olunan suyun tarifi suvarılan sahəyə görə, başqa təyinatlar üçün istifadə edilən suyun tarifi isə verilmiş suyun həcminə görə müəyyənləşdirilir.

Ayrı-ayrı rayonlar üzrə sudan istifadə tarifləri bir hektar əkin sahəsi üçün 80 qəpiklə 2.50 manat arasında dəyişir. Qonşu dövlətlə silahlı mühaqiqə nəticəsində işğala məruz qalmış rayonlar üçün ən aşağı tariflər, suvarma məqsədləri üçün suyu daha intensiv istifadə edən rayonlar üzrə isə ən yüksək tariflər müəyyən edilmişdir. Suvarma suyunun tariflərinin müəyyən edilməsi xərclər prinsiplərinə əsaslanmışdır. Biz belə hesab edirik ki, tariflər yüksəkdir. Bu isə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhəlinin maddi vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Ona görə də, tariflərdə müəyyən düzəlişlərin aparılması vacibdir.

Bizə görə, tətbiq olunan tariflərin həmin sahələrdə əkilmiş bitkilərin istehsal xərclərinə nəzərən müəyyən edilməsi daha məqsədə uyğun olardı. Yaxşı olardı ki, tarif normaları istehsal xərclərinin 10-12% həddində olsun .

Kənd təsərrüfatında sudan pullu istifadənin tətbiqi aqrar istehsalçılar tərəfindən suyun qənaətlə istifadə edilməsinə maddi maraq yaradır. Bununla yanaşı, tariflərin tətbiqinin qüvvədə olan qaydaları və mexanizmi su ödənişlərinin yuxarıda göstərilən digər funksiyalarının dolğun reallaşdırılmasına imkan vermir. Belə ki, suya çəkilən xərclərin real səviyyəsindən bir neçə dəfə aşağı səviyyədə müəyyən edilən tariflər su təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət

göstərən təsərrüfat subyektlərinin maliyyə təminatının formalaşmasında və su təsərrüfatına yönəldilmiş dövlət xərclərinin ödənilməsinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Qeyd edilən istiqamətdə su ödənişlərinin iqtisadi mexanizmin elementi kimi rolunun yüksəldilməsi aqrar sahədə istehsalçıların maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi, su təsərrüfatı sistemində xərclərin səviyyəsinin aşağı salınması əsasında fəaliyyətin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və istehsalçılara dövlət köməyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, sudan istifadə üçün ödənişlərin tətbiqinin digər vacib bir funksiyasının – suların ekoloji mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasının stimullaşdırılmasında diqqət yetirilməsi tələb olunur. Bu halda ilk növbədə suya görə ödənişləri bir iqtisadi vasitə kimi suyun təbii tənzimləmə qabiliyyətinin azaldılmasının qarşısının alınmasından, suların hidroloji və hidrogeoloji rejiminin pozulmasına yol verilməməsində təhrikədiçi rolunun təmin edilməsindən gedir.

Əslində, kənd təsərrüfatında su sudan pullu istifadənin tətbiqi aqrar istehsalçıları suyu qənaətlə istifadəyə təhrik etməklə son nəticədə yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə su resurslarının ekoloji mühafizəsinə müəyyən qədər şərait yaradır. Lakin, bu halda müvafiq mühafizə vasitələrinin təsirliyi təmin edilməsi baxımından tam əlverişli olmayan cəhətləri nəzərə almaq lazımdır.

Beləki, suvarma sistemlərinin xidmətlərindən istifadə edən kənd təsərrüfatı istehsalçısı ekoloji mühafizə obyektlərindən - mənbədən bilavasitə su götürən obyekt deyildir. Onun götürdüyü sudan qənaətlə istifadə etməsi çox zaman alınan suyun həcmnin azaldılmasına deyil, sudan istifadə zamanı yol verilən səmərəsiz itkilərin həcmnin ixtisar olunmasına yönəldilir. Çünki ölkədə ümumi su qıtlığı şəraitində istehlakçı şəbəkədən götürülən suvarma suyunun həcmi məhz iqtisadi mülahizələri əsas götürməklə müəyyən etmək imkanlarına malik olmur. Digər tərəfdən, ölkədə sudan pullu istifadə qaydalarına uyğun olaraq ödənişlər birbaşa suvarma şəbəkəsindən götürülən suyun fiziki həcminə görə deyil, suvarılan sahələrin ölçüsünə görə həyata keçirilir. Belə hal da öz növbəsində istehlakçının

istifadə etdiyi suyun həcmnin su mənbələrinin ekoloji mühafizəsi tələblərinə uyğun tənzimlənməsinə müstəqim və təsirli maddi marağını formalaşdırmağa imkan yaratmır.

Su resurslarının ekoloji mühafizəsində iqtisadi vasitələrin rolunu yüksəltmək məqsədilə bilavasitə təbii su mənbələrindən götürülən su üçün ödənişlərin tətbiqi məqsədəuyğundur. Bu halda tətbiq olunan ödəniş təbiət resursu olan su obyektləri üzərində mülkiyyətin iqtisadi reallaşdırılması forması kimi çıxış edir və eyni zamanda həmin resursların istifadəsi hüququnun əldə olunması funksiyasını yəinə yetirmiş olur. Bir sıra ölkələrin təcrübəsindən çıxış etməklə təbii su mənbələrindən götürülən su üçün ödənişlər su vergisi də adlandırıla bilər.

Təbii mənbələrdən götürülən su üçün ödənişlər dövlət büdcəsinə köçürülməli və məqsədli surətdə müvafiq proqramlar əsasında su resurslarının mühafizəsinə və səmərəli istifadəsinə yönəldilməlidir. Həmin ödənişlərin su resurslarının ekoloji mühafizəsinin təmin olunmasında təsirli vasitəyə çevrilməsi məqsədilə onların səviyyəsinin su götürülməsi həddindən asılı olaraq differensiallaşdırılması məqsədəuyğundur. Ekoloji təhlükəsizliyin gözlənilməsi mülahizələri əsas götürülməklə su obyektlərindən müəyyən edilmiş limit daxilində və limitdən artıq götürülən sular üçün fərqli ödənişlər müəyyən edilməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, təbii su mənbələrindən götürülən su üçün ödənişlərin təsirli ekoloji mühafizə vasitələrinə çevrilməsi ölkəmizin meliorasiya və su təsərrüfatı sistemində struktur islahatlarının dərinləşdirilməsini tələb edir. İlk növbədə su təsərrüfatı sistemlərinin təsərrüfat fəaliyyətlərinin kommersionlaşdırılması istiqamətində ciddi irəliləyişlər olmalıdır. Bu əsasda həmin sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin təbii mənbələrdən suyun götürülməsi və istifadənin ekoloji mühafizəsinin təmin olunması tələblərinə uyğun həyata keçirilməsində iqtisadi cəhətdən güclü marağı olmasını təmin edən mexanizmlər formalaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsində tullantı sularının su obyektlərinə axıdılmasına görə ödənişlərin tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur. Həmin ödənişlərin təbii su obyektlərinin çirklənməsinin qarşısının alınması əsas

funksiyonal yükü qeyd edilən obyektlərə axıdılan çirkabların həcmnin azaldılmasını stimullaşdırmaqdan ibarət olur. Göstərilən ödənişlər, onların stimullaşdırıcı təsirlərinin nisbətən yüksək olduğu hallarda, axıdılan çirkabların həcmnin, ümumiyyətlə işlədilən suyun qənaətlə istifadə edilməsi və dövriyyəli su istifadəsinin tətbiqi əsasında azaldılmasına su istifadəçilərini sövq etmiş olur.

Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə tullantı sularının su tutarlarına axıdılmasına görə ödənişlərin müəyyən edilməsində məsrəf prinsipi əsas götürülmüşdür və həmin ödənişləri öz səviyyəsinə görə yuxarıda göstərilən istiqamətdə zəruri stimullaşdırıcı gücə malik olan iqtisadi vasitə kimi çıxış edə bilmir. Bununla əlaqədar olaraq fikrimizçə, tullantı sularının su tutarlarına axıdılmasına görə maddi məsuliyyət prinsipinə əsaslanmalıdır. Məsələyə belə yanaşılması su istifadəçilərinin suların çirklənməsində “rolu”-nun konkret surətdə dəyəndirilməsini tələb edir. Buna isə su mənbələrinə axıdılan hər bir inqrediyentə görə ödənişin tətbiqinə imkan yaratmış olur. Belə qayda su resurslarının ekoloji mühafizəsini daha səmərəli stimullaşdırmağa imkan verir.

Göstərilən halda çirkləndirici maddələrin su obyektlərinə axıdılmasına görə ödənişlərin normativi illik xüsusi iqtisadi zərərin məbləğini konkret inqrediyentin nisbi təhlükəsizlik göstəricilərinə vurmaqla hesablanır. Ödənişlərin dərəcələri müəyyən edilmiş limit daxilində və limitdən artıq axıdılmalar üzrə fərqləndirilir. Ekoloji monitoring və nəzarət işinin səmərəli təşkili şəraitində su obyektlərinə axıdılan zərərli maddələrin nisbətən geniş çeşidini ayırmaq mümkün olur. Məsələn, hazırda Rusiya Federasiyasında yerüstü sularlara axıdılan 198 zərərli maddə üzrə ödənişlər tətbiq olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə ekoloji mühafizə sahəsində həyata keçirilən institusional dəyişikliklər su mənbələrinə axıdılan çirkləndirici inqrediyentlər üzrə ödənişlərin tətbiqi üçün imkanları genişləndirmiş olur. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010-cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”da nəzərdə tutulan ölkə ərazisində təbii mühitə tullantı atan mənbələrin bütün sahələrini əhatə edən

informasiyanın mükəmməlləşdirilməsi və müasir texnologiya ilə, hər bir sənaye müəssisələrinin istehsal sahəsi ilə bağlı ətraf təbii mühitin idarə olunması modellərinin işlənilməsi, kənd təsərrüfatında kimyəvi maddələrin istifadəsinin milli və regional səviyyədə sxemlərinin formalaşdırılması və nəzarətin artırılması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi öz növbəsində su obyektlərinə axıdılan zərərli maddələrin hər bir inqrediyenti üzrə ödənişlərin tətbiqi üçün əlverişli şəraitin formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır[1].

Su resurslarının ekoloji mühafizəsi mexanizmində bu sahədə səmərəli investisiya siyasətinin hazırlanıb həyata keçirilməsi də mühüm yer tutur. 2000-ci illərin əvvəllərindən Azərbaycan Respublikasında su ehtiyatlarının mühafizəsinə investisiya qoyuluşunun ümumi artım meyli qərarlaşmışdır. Bu istiqamətdə investisiya qoyuluşlarının artımının nisbi səviyyəsi də yüksəkdir. Bununla əlaqədar, ətraf təbii mühitin qorunmasına və təbii ehtiyatlardan effektiv istifadəyə istiqamətlənmiş əsas sərmayə qoyuluşunda su ehtiyatlarının mühafizəsinə istifadə olunan investisiyaların payı 2005-2012 – ci illər ərzində 908.8 mln. manat olmuşdur. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, suların ekoloji mühafizəsinə ayrılan investisiyaların ümumi həcmi bu sahədə zəruri ehtiyaclarla müqayisədə çox aşağıdır. Ölkədə yeni, zəruri olan su təmizləyici qurğuların yaradılması və mövcud qurğuların modernləşdirilməsi investisiya qoyuluşlarının həcmnin əhəmiyyət dərəcədə artması ilə bağlıdır. Bu cəhətdən, nəzərdən keçirdiyimiz istiqamətin ətraf mühitin mühafizəsinə investisiya qoyuluşunda prioritetliyinin təmin edilməsi zəruridir. Qeyd edilən prioritetin reallaşdırılması müvafiq yönümlü tədbirlərə büdcə siyasəti çərçivəsində diqqətin artırılması ilə yanaşı müəssisələrdə “təmiz” texnologiyaların tətbiqinin və təbiətqoruyucu qurğulara investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması mexanizmlərinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

3.3. Torpaq resurslarından istifadənin iqtisadi mexanizmləri və onların tətbiqi qaydaları

Torpaqların mühafizəsi üçün tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə müvafiq istiqamətdə iqtisadi vasitələrin tətbiqindən asılıdır. Torpaqların mühafizəsində iqtisadi üsulların tətbiqi bu sahədə iqtisadi inkişaf mənafeələrini ətraf mühitin qorunması mənafeələri ilə səmərəli əlaqələndirməyə imkan verir. Torpaqların mühafizəsinin iqtisadi mexanizmi qadağanedici, həvəsləndirici və əvəzdəyici funksiyaları yerinə yetirir.

Torpaq resurslarının ekoloji mühafizəsinin iqtisadi mexanizmi mürəkkəb quruluşa malikdir. Burada üsulların aşağıdakı qruplarını göstərmək olar:

1. Torpaqdan istifadəyə görə ödəmələr. Torpaqların mühafizəsinin iqtisadi mexanizmlərinin elementi kimi bu ödəmələr çox funksiyonal təyinatla malikdir. Həmin üsullar torpaq resurslarından səmərəli istifadəni stimullaşdırır, təsərrüfatçılığın sosial-iqtisadi şəraitinin bərabərləşməsinə imkan verir, torpaqların ekoloji mühafizəsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitin toplanmasını təmin edir.

Torpaqdan istifadəyə görə ödəniş aşağıdakı əsas prinsiplər əsasında müəyyən edilməlidir:

-daha məhsuldar torpaq üçün haqq da nisbətən yüksək müəyyən edilməlidir ki, onların mühafizə tədbirlərini həyata keçirmək mümkün olsun ;

-ödənişin kəmiyyəti ehtiyatda müəyyən edilməlidir ki, torpaqdan səmərəli istifadəyə zəruri stimulyar yaratmaq mümkün olsun;

-istifadə edilməyən torpaq sahələri potensial qiymətə malik olmalıdır;

-ödənişlər torpaq istifadəçiləri üçün ağır yükə çevrilməməlidir.

Ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq torpaqdan istifadə üçün ödənişlər torpaq vergisi və icarə haqqı formalarında müəyyən edilir.

Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçisi və istifadəçisinin təsərrüfat sahəsindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə uyğun olaraq dövlət tədiyyəsi formasında hesablanır və onun dərəcələri vergi məəcəlləsi ilə müəyyənləşdirilir. Kənd

təsərrüfatı torpaqları üçün vergi dərəcələri həmin torpaqların təyinatı, coğrafi mövqeyi və keyfiyyəti hesaba almaqla fərqləndirilir. Sənaye, icarə, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar üzrə verginin dərəcəsi torpaq sahəsinin hər kvadratmetrinə görə müəyyən edilir və yaşayış məntəqələrinin kateqoriyalarına görə fərqləndirilir.

Torpaq resurslarının ekoloji mühafizəsinin təmin edilməsi məqsədilə torpaq vergisinin torpaqların qorunması və yaxşılaşdırılması məqsədləri üçün istifadəsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq hüquqi şəxslərin torpaq vergisi dövlət büdcəsinə, fiziki şəxslərin ödədikləri torpaq vergisi isə yerli (bələdiyyə) büdcələrə daxil olur. Dövlət büdcəsinə keçirilən torpaq vergisinin məbləği son illər üçün 13-15 mln. manat təşkil edir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, torpaqların meliorativ vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, irriqasiya tədbirlərinə çəkilən xərclər torpaq vergisinin qeyd edilən məbləğindən 4-4.5 dəfə artıq olur. Bununla yanaşı, müasir mərhələdə bələdiyyələrin ümumi maliyyə imkanlarının zəif olması ilə əlaqədar yerli büdcələrə daxil olan torpaq vergisi vəsaitlərinin bilavasitə təyinatı üzrə səmərəli istifadəsi təmin edilməlidir.

Digər vacib məsələ torpaqların ekoloji mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasında torpaq vergisinin stimullaşdırıcı vasitə kimi rolunun gücləndirilməsidir. Bu məqsədlə özlərinin vəsaitləri hesabına, torpaq sahələrinin qorunmasına, onların yaxşılaşdırılmasına yönəldilən tədbirləri həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin həmin tədbirlərə çəkilən məbləğdə torpaq vergisindən azad edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Torpaq sahiblərinə və istifadəçilərinə göstərilən formada vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi torpaqların ekoloji mühafizəsinin yaxşılaşdırılması üçün daha güclü stimullar formalaşdırılmasına səbəb olacaqdır.

Torpaqların ekoloji mühafizəsinin yaxşılaşdırılmasında torpaqdan istifadə haqqının digər formasından – icarə haqqı mexanizmindən də səmərəli istifadə etmək lazımdır. Torpaqların ekoloji mühafizəsinin yaxşılaşdırılması məqsədilə bu sahədə zəruri şərtlərin icarə zamanı nəzərə alınması vacibdir. Bu baxımdan “Torpaq icarəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun icarəyə verənin

icarəçinin təqsiri üzündən verilmiş torpaqlara vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququna malik olması ilə bağlı müddəası xüsusi əhəmiyyətə malikdir[14]. Eyni zamanda, bizim fikrimizcə, müvafiq dünya təcrübəsini nəzərə almaqla, icarə müqaviləsində torpaqların qorunması və yaxşılaşdırılması ilə bağlı məsələlərin icarə müqavilələrində nəzərə alınması zəruriliyinin qanunvericilikdə təsbit edilməsi məqsədəuyğundur. Ölkəmizin kənd təsərrüfatı torpaqlarına monokulturun əhəmiyyətli ziyan verdiyini nəzərə alaraq icarə müqavilələrində verilən torpaqlarda təsərrüfatın aparılması, ilk növbədə isə əkin dövrüyyəsinin tətbiqi ilə bağlı şərtlərin təsbit edilməsinə qanunvericiliklə təminat verilməsi vacibdir.

2. İnsan fəaliyyəti ilə bağlı torpaqların keyfiyyətinin pisləşməsinə görə ödəmələr. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində formalaşan iqtisadi mexanizmlər daxilində həmin ödəmələr mədən vergisi, faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı və qiymətləndirilməsinə görə haqq, faydalı qazıntı yataqlarının kəşfiyyatına görə ödəmələr və yer təkinin qanunsuz istifadəsi zamanı təbiətə dəyən zərəərə görə ödəmələr qismində biruzə verirlər.

Həmin ödənişlər xarakterlərinə görə çox təyinatlıdır. Buna görə ödəmələr üzrə toplanan pul vəsaitlərinin çox zaman mineral xammalın hasilatı ilə əlaqədar çirklənmiş, zibilləndirilmiş və keyfiyyəti pisləşdirilmiş torpaqların rekultivasiyası üçün istisadəsi təmin olunmur. Qeyd olunduğu kimi, mineral ehtiyatların istisamarı böyük ölçüdə torpaq sahələrinin çirklənməsinə səbəb olmuşdur. Bunun əsas səbəbi məhs vaxtı-vaxtında və ardıcıl rekultivasiya işlərinin aparılmamasıdır.

Dayavlı inkişafın təmin edilməsinin vacib şərti kimi bütün mineral xammal hasilatı aparılan torpaq sahələri dövrü olaraq rekultivasiya edilməlidir. Dünya təcrübəsi buna ancaq faydalı qazıntıların hasilatı gedişində torpaqların yaxşılaşdırılması üçün məqsədli vəsaitin toplanılması və onun öz təyinatı üzrə səmərələri istifadə edilməsinin təmin edən mexanizimlərin qurulduğu halda mümkün olduğunu sübut edir. Həmin təcrübəyə istinad etməklə ölkəmizdə də təbiətdən istifadənin iqtisadi mexanizimində müvafiq vasitələr formalaşdırılmalıdır.

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, mineral resursların hasilatını həyata keçirən müəssisələr üçün həmin məqsədlə xüsusi ödəmələrin müəyyən olunması lazımdır. Bir sıra xarici ölkələrdə olduğu kimi, qeyd edilən ödəmələr “rekultivasiya yığınları” da adlandırıla bilər. Bu ödənişlərin həcmi torpaqların rekultivasiya üçün zəruri olan məsrəflərinin həcmi əsas götürülməklə müəyyən olunmalıdır. Şübhəsiz ki, rekultivasiya şəraitindən asılı olaraq həmin ödəmələr fərqləndirilməlidir. Sahələrin bərpası üçün rekultivasiya işlərinin dəyəri hasilat obyektlərinin lahiyələşdirilməsi mərhələsində müəyyən edilməlidir. Lazım gəldikdə, mineral xammalın ilkin emalı texnologiyasının da torpaqlara zərər yetirdiyi zaman rekultivasiya üçün vəsaitləri hasilatı həyata keçirən müəssisə ilə yanaşı, həm də emal sahələrini təmsil edən təsərrüfat subyektləri də ödəməlidirlər. Rekultivasiya üçün ödəmələrin təminatlılığına nail olmaq məqsədi ilə onun xammalın maya dəyərində daxil edilməsi məqsədəuyğundur.

Torpaqların rekultivasiyasına ayrılan vəsaitlərin məqsədli istifadəsinə imkan verən mexanizm hazırlanmalıdır. Bu prosesin səmərəli idarə edilməsi üçün hasil edilən xammal satışından əldə edilən rekultivasiya ödənişlərini zəruri bərpa işlərini həyata keçirmək məqsədilə xüsusi hesabda toplamaq vacibdir. Həmin hesabdan vəsaitin xərclənməsi təbiətin mühafizəsi sahəsində məsul olan dövlət orqanının nəzarəti altında həyata keçirilməlidir. Dövlət təbiəti mühafizə strukturları həmçinin rekultivasiya layihələrinin, onların reallaşdırılması qrafiklərinin hazırlanmasına və yerinə yetirilməsinə nəzarəti də öz üzərinə götürməlidirlər.

Torpaqların rekultivasiyası istifadəçi müəssisələrin özləri tərəfindən və yaxud da bu sahədə ixtisaslaşmış digər firmalar tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu zaman torpaqların bərpası üçün rekultivasiya işlərinin icraçılarının müsabiqə yolu ilə seçilməsi daha məqsədəuyğundur.

3. Torpaq resurslarına zərərli təsirlərin vurulmasına görə tətbiq edilən iqtisadi sanksiyalar. Belə vəsaitlərə müasir şəraitdə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyat sahəsində geniş yer verilir. Həmin vəsaitlər torpaq resurslarına vurulan ekoloji zərərin inzibati- hüquqi məsuliyyət vasitəsilə dəyənəndirilməsi və ödənilməsinə təmin edir. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan

Respublikasında torpaqların sənaye və məişət tullantıları ilə zibillənməsinə və ya kimyəvi, radioaktiv maddələrlə, çirkab suları ilə çirkləndirilməsinə, yaxud bakterial-parazitik və zərərli karantin orqanizmlərlə yoluxdurulmasına, torpaqların münbit qatının korlanmasına, habelə meşə fondu torpaqlarında biçənəklərin və ya otlaq sahələrinin zədələnməsinə və ya korlanmasına görə İnzibati Xətalər Məcəlləsinə uyğun olaraq sanksiyalar tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuşdur[15].

İqtisadi sanksiyaların əsas funksiyonal təyinatlarından biri torpaqların ekoloji mühafizəsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün məqsədli vəsaitlərin toplanmasıdır. Keçid iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə göstərilən qaydada toplanılan vəsaitlərin əsas təyinatı üzrə zəruri səviyyədə istifadəsi təmin olunmalıdır.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial – iqtisadi inkişafa dair Milli Proqramda torpaq ehtiyatlarının mühafizəsinə dair müəyyən edilmiş vəzifələrin reallaşdırılması bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının əsaslı surətdə artırılmasını tələb edir. Bu istiqamətdə lazımı irəliləyişlərə nail olunması üçün ilk növbədə torpaqların ekoloji mühafizəsi ilə bağlı fəal investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi, müvafiq vəsaitlərin məqsədli istifadəsinin gücləndirilməsi məqsəduyğun hesab olunur. Onu da göstərmək yerinə düşər ki, son dövrlərdə dövlət büdcəsindən bilavasitə torpaqların göstərilən istiqamətlər üzrə mühafizəsinə ayrılan pul vəsaitinin həcmi hüquqi şəxslərin torpaq vergisi kimi büdcəyə daxil etdiyi vəsaitin həcmindən bir neçə dəfə geri qalır.

Torpaqların mühafizəsi tədbirlərinin maliyyələşdirilməsində büdcə siyasətinin fəallaşdırılması ilə yanaşı, bu sahəyə beynəlxalq strukturların və donor təşkilatlarının vəsaitlərinin genişləndirilməsi də vacibdir. Bu əsasda hazırda Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının vəsaiti ilə maliyyələşdirilən Abşeronda neftlə çirklənmiş torpaqların tənzimlənməsinin pilot layihəsinin genişləndirilməsi mümkündür. Eyni zamanda qarşıdakı dövüdə ölkəmizdə neft-qaz hasilatının artacağını nəzərə alaraq həmin sahədən alınacaq gəlirlər hesabına, müvafiq dünya

təcrübələrinə uyğun, torpaq və su resurslarının mühafizəsinin təmin edən fond yaradılması da məqsədəuyğundur.

Nəticə və təkliflər

Mövzuda təbiətdən istifadəyə, ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlər və ekoloji lisenziyalaşdırma və sertifikatlaşdırma haqqında ümumi məlumatlar verilmiş, məsələnin müasir dövr üçün aktuallığı, onun fəaliyyəti məqsədləri, qarşıya qoyulan vəzifələr, tətbiq olunma zəruriliyi, obyektləri və istiqamətləri, üsulları geniş şərh olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə edəndən sonra təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsindən ətraf təbii mühitə mənfi təsirinin qarşısının alınması üçün müəyyən tədbirlərin görülməsinə meyllər artmışdır. Yəni, ətraf təbii mühitin tullantılarla çirklənməsinin qarşısının preventiv yolla alınması və tənzimlənməsi üsulları daha da geniş istifadə olunmğa başlamışdır. Burada ekoloji ekspertiza və monitorinq, ekoloji normalaşdırmadan başqa ekoloji sertifikatlaşdırma və ekoloji lisenziyalaşdırmaya da xüsusi yer verilir.

İşdə qeyd olunur ki, təbiətdən istifadəyə və ətraf mühitin çirklənməsinə görə ödənişlər və təbiətdən istifadənin lisenziyaladılması və sertifikatlaşdırılması təbii mühiti mühafizənin iqtisadi mexanizmləridir..

Mövzuda qeyd edildiy kimi ekoloji lisenziyalaşdırma – bu, təşkilati hüquqi formalardan asılı olaraq müəssisələrə, təşkilatlara, idarələrə və eləcə də hüquqi şəxs yaratmamaqla, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirən fiziki şəxslərə təbiətdən istifadə və ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqədar fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün lisenziya verilməsi ilə bağlı dövlət orqanlarının fəaliyyətidir.

Ekoloji sertifikatlaşdırma və lisenziyalaşdırmanın Azərbaycanda yeni bir fəaliyyət növü olmasına baxmayaraq bu sahədə qanunvericilik müddəaları, normativ hüquqi aktları mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına dair 2006-2010 –cu illər üçün Kompleks Tədbirlər Planı”, Xalq qəzeti, 29.06.2006.
2. T.S.Quliyev Təbiətdən istifadənin və ətraf mühitin mühafizəsinin iqtisadiyyatı, ADİU, Bakı, 2008.
3. А.К. Рябчиков. Экономика природопользования. Москва, 2002
4. В.М.Разумовский Природопользование СПб., 2004
5. О.И.Сергиенко Экономика природопользования, Ростов на Дону,2004
6. Ekoloji nişanlama. Standartlaşdırma, akkreditasiya, sertifikatlaşdırma və nişanlar barədə məlumatlandırma vəsaiti. Bakı, 2018

Internet resusları:

7. www.e-qanun.az/framework/15406
8. [www.e-qanun.az / framework/ 9479](http://www.e-qanun.az/framework/9479)
9. [www.e-qanun.az/framework/ 3992](http://www.e-qanun.az/framework/3992)
10. [www.e-qanun.az/framework/ 3852](http://www.e-qanun.az/framework/3852)
11. [www.e-qanun.az/framework/ 4273](http://www.e-qanun.az/framework/4273)
12. [www.e-qanun.az/framework/ 74](http://www.e-qanun.az/framework/74)
13. www.e-qanun.az/framework/13985
14. www.e-qanun.az/framework/5037
15. [www.e-qanun.az/ code /24](http://www.e-qanun.az/code/24)

Ханларова Нармин Адалят

Экономические механизмы охраны окружающей среды и природопользование в Азербайджанской Республике и их применение

Резюме

Работа состоит из введения, 3-х глав, выводов и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность проблемы, уровень изученности, цель и задачи исследования, его теоретические и методологические основы, практическая значимость и научная новизна.

В I главе, озаглавленной «Плата за природопользование», освещается вопрос о необходимости платы за природопользование и загрязнение окружающей среды, платежи за загрязнение, этапы развития их механизмов и экологические проблемы.

В главе II, озаглавленной «Лицензирование и сертификация природопользования», упоминаются лицензии на природопользование, виды и процесс лицензирования природоохранной деятельности, сертификация природоохранной деятельности, правила ее осуществления и органы власти.

Глава III посвящена «Применению экономических механизмов защиты окружающей среды и природопользования». Здесь обсуждаются современное состояние применения экономических механизмов в нашей стране, экономические механизмы использования водных ресурсов и правила их применения, экономические механизмы использования земельных ресурсов и правила их применения.

В конце автор обобщая полученные результаты, выдвигает научно-обоснованные предложения.

Khanlarova Narmin Adalat
**Economic mechanisms of environmental protection and environmental
management in the Republic of Azerbaijan and their application**

Summary

The work consists of introduction, 3 chapters, conclusions and bibliography.

The introduction substantiates the urgency of the problem, the level of knowledge, the purpose and objectives of the study, its theoretical and methodological foundations, practical significance and scientific novelty.

Chapter I, entitled "Paying for environmental management", addresses the need for payment for environmental management and environmental pollution, payments for pollution, the stages of development of their mechanisms and environmental problems.

Chapter II, entitled "Licensing and Certification of Environmental Management", mentions licenses for the use of natural resources, types and process of licensing environmental protection activities, certification of environmental protection activities, rules for its implementation and authorities.

Chapter III is devoted to the "Application of economic mechanisms for the protection of the environment and environmental management." It discusses the current state of the use of economic mechanisms in our country, economic mechanisms for the use of water resources and the rules for their use, economic mechanisms for the use of land resources and the rules for their use.

In the end, the author summarizing the results, puts forward science-based proposals.